

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za sociologiju

Diplomski rad

Mobitel kao sredstvo kontrole individualnog vremena

Tomislav Šlogar

Diplomski studij sociologije, znanstveni smjer

Mentor: prof. dr.sc. Ognjen Čaldarović

Zagreb, veljača 2016.

Sažetak

Rad razmatra može li mobitel biti osnažujući (*empowering*) alat za pojedince u njihovom svakodnevnom životu i to kroz mogućnosti uspostave kontrole nad individualnim vremenom koje ovaj uređaj nudi. Cilj ovog rada je ispitati ima li bežična tehnologija, u ovom slučaju mobilni uređaji, potencijal povećati kontrolu nad tempiranjem i usklađivanjem vremena te može li se mogućnost češćeg i asinkronog komuniciranja primijeniti za uštedu vremena radije nego za njegovu fragmentaciju. Prvi dio rada osvrće se na sociološko proučavanje vremena i mobitela, drugi dio govori o povezanosti komunikacijske tehnologije i vremena te razmatra određene dimenzije svakodnevne uporabe ovog uređaja, a zadnji dio dovodi u vezu navedene dijelove objašnjavajući povezanost mobitela i kontrole individualnog vremena.

Abstract

The paper examines whether individuals can use mobile phone as an empowering tool in their everyday lives due to the possibilities of gaining control over the individual time that this device can offer. This paper aims to explore whether the wireless technology, in our case the mobile phone, holds the potential to increase the control over timing and time coordination, and to examine if the ability to communicate more frequently and asynchronously could be harnessed to save time rather than fragmenting it. The first part of the paper considers time and mobile phone as objects of sociological study, the second part examines the relationship between communication technologies and time and considers certain dimensions of everyday use of this device, and the last part explains the relationship between the mobile phone and the control over individual time by connecting the elements previously examined in the paper.

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Socijalno vrijeme i njegovo planiranje.....	6
3. Mobitel kao predmet sociološkog proučavanja.....	12
4. Odnos komunikacijske tehnologije i vremena.....	16
4.1. Trenutno vrijeme, mobilno vrijeme i Lazarovsko vrijeme.....	18
4.2. Telerad.....	22
5. Korištenje mobitela u svakodnevnom životu.....	25
5.1. Mikrokoordinacija.....	25
5.2. Višezadaćnost.....	28
5.3. Propusnost granica između radne i privatne sfere ljudskog života	31
5.4. Odnos funkcija mobitela i individualnog vremena.....	33
5.5. Konstantna uključenost	35
6. Povezanost mobitela i kontrole individualnog vremena	37
7. Zaključak	40
8. Literatura	43

1. Uvod

Kontrolirati način na koji ljudi troše svoje vrijeme znači kontrolirati način na koji koriste prostor, na koji pristupaju resursima, kontrolirati s kime ulaze u interakciju. Uspostava ovakve kontrole može se dogoditi i provoditi, s jedne strane, na direktan, prisilni način koji uključuje jasne sankcije i, s druge strane, neizravno, kroz potrebe ekonomske prirode koje moraju biti zadovoljene, kroz uvjeravanje ljudi da pripadaju drugom vremenu. Utjecanjem na to kako ljudi misle da bi trebali koristiti vlastito vrijeme, više nije potrebno kontrolirati gdje se kreću i što rade. U ovakvoj situaciji oni započinju svoju samoregulaciju. Utjecanjem na to kako ljudi misle o budućnosti, o svojim aspiracijama, ciljevima, željama i snovima, o osjećaju o tome što je moguće, a što nije, ta samoregulacija odlazi na višu razinu.

Vrijeme predstavlja važnu kategoriju suvremene sociologije. Ono je neizbježan i sastavni element svih ljudskih aktivnosti. Njegova koordinacija u svakodnevnom životu pojedinaca postaje sve važnija s obzirom na pojave u suvremenom društvu koje uključuju pojavu obitelji u kojima oba partnera zarađuju (*dual earner*), fleksibilnih oblika rada, neusklađenosti između različitih oblika aktivnosti i zadataka koje pojedinci obavljaju u svakodnevnom životu poput posla, škole, prijevoza, kupovine, itd. Sociologija koja uzima vrijeme kao predmet svog proučavanja trebala bi razmotriti dovodi li sama tehnologija do ubrzavanja i usporavanja ili pak uzrokuje višedimenzionalne vremenske prakse i značenja temporalnosti, a propitivanje ideje prema kojoj mobilni telefonski uređaji mogu biti pozitivni oblici temporalne kontrole koji mogu omogućiti ljudima ne samo više vremena, već vrijeme po njihovom izboru predstavlja važan korak na tom putu.

Problem koji se u radu želi teorijski obraditi i istražiti je može li **mobitel** biti osnažujući (*empowering*) alat za pojedince u njihovom svakodnevnom životu i to kroz mogućnosti uspostave kontrole nad **individualnim vremenom** koje ovaj uređaj nudi. Ciljevi ovog rada su ispitati ima li bežična tehnologija, u ovom slučaju mobilni uređaji, potencijal povećati kontrolu nad tempiranjem i usklađivanjem vremena te može li se mogućnost češćeg i asinkronog komuniciranja primijeniti za uštedu vremena radije nego za njegovu fragmentaciju.

Da bismo odgovorili na to pitanje potrebno je razmotriti na koji način socijalna teorija pristupa proučavanju vremena i mobitela. I vrijeme i mobilni telefoni

predstavljaju važne kategorije za razumijevanje promjena u društvu što ih čini predmetima sociološkog proučavanja. I vrijeme i mobitel povezani s ostalim predmetima sociološkog proučavanja poput mobilnosti, nadzora, rada, ljudske interakcije itd. te čine značajne faktore za objašnjenje različitih pojava u društvenom životu. Nakon što objasnimo sociološki interes za ove kategorije, potrebno je razmotriti problematiku planiranja individualnog vremena i kreiranja rasporeda te objasniti na koji način društvena struktura utječe na ovakve prakse. Nakon toga, usredotočit ćemo se na povezanost komunikacijske tehnologije i vremena uzimajući u obzir ubrzanost svakodnevnog života, povezanost između tehnologije i mobilnosti i objasniti u kakvom su odnosu mobilna tehnologija i individualno vrijeme. Razmotrit ćemo na koje načine pojedinci koriste mobilne telefone, te predstavljaju li oni problem u organizaciji individualnog vremena ili služe kao korisno pomagalo u tom nastojanju.

2. Socijalno vrijeme i njegovo planiranje

Tema našeg rada je mobitel kao sredstvo kontrole individualnog vremena. Smatramo da, ukoliko želimo povezati mobitel i njegov utjecaj na pojedince s njihovim vremenom, moramo imati u vidu da je vrijeme socijalni proizvod. Dio interesa sociologije vremena razvija se na tragu proučavanja odnosa tehnologije i planiranja.

Socijalna teorija tretira vrijeme kao socijalnu konstrukciju. Ono je sastavni element svih ljudskih aktivnosti. **Socijalno vrijeme** je čovjekovo drugo „prirodno vrijeme“ (Cifrić, Trako, 2010:31) jer ga on tijekom svoje povijesti oblikuje kao kulturno biće na njemu svojstven prirodni način. Ono može biti cirkularno, linearno (mehanizirano), osobno, interakcijsko, tretirano poput resursa (Čaldarović, 2009:217). Može se shvatiti i kao linearno vrijeme zbog toga što uporaba sata služi kao primarni način njegovog mjerenja. Na taj način, ono se mehanizira, gubi se osjećaj bilo kakvog povratka unatrag, vrijeme protječe i više se ne vraća. Posljedica koju ovakva percepcija vremena povlači za sobom je ta da vrijeme postaje roba, potrošni resurs.

Satni mehanizam je odredio jednu od osnovnih karakteristika suvremenog društva, a to je brzina. Proizvesti, putovati, riješiti, odlučiti što brže u što manjoj jedinici vremena postaje moto koji tjera pojedince racionalnim sredstvima u potpunu iracionalnost življenja. Osjećaj nedostatka vremena koji otuda proizlazi dovodi do praksi prema kojima se vrijeme raspodjeljuje u posebne događaje, odjeljke, blokove vremena, u posebna vremena koja se troše za posebne situacije ograničene svojim tijekom i vremenom koje je bilo predviđeno za njih. Pojava sata omogućila je mjerenje i planiranje vremena te povećala mogućnosti predviđanja određenih događaja. Svako društvo živi u vremenu prirode koja postavlja određena ograničenja socijalnom vremenu, no, s druge strane, svako društvo živi u socijalnom vremenu koje određuje raspored i ritam individualnog života putem transparentija društvenog života (Cifrić, Trako, 2010:29).

Barbara Adam razmatra koncepcije vremena kasnog moderniteta kroz pet kategorija koje uključuju njegovu **kreaciju, komodifikaciju, kompresiju, kontrolu i kolonizaciju** (5K) (Adam, 2003). Ritmičke cikluse prirode karakterizira različitost, utemeljenost u nekom kontekstu i ukorijenjenost samom postojanju, razvoju života. Vrijeme sata je precizno, neovisno o kontekstu i sadržaju te izvanjsko samom predmetu

mjerenja. Vrijeme koje se stvara kroz prakse njegovog preciznog mjerenja satom postaje dominantno i percipira se kao vrijeme po sebi. (Adam, 2003:62). Adam tvrdi da su tehnološka dostignuća materijalizacija ovakve logike koja postaje normom koja se ne propituje, već uzima zdravo za gotovo. Sva vremena rada nisu ista. Vrijeme noći je različito od vremena dana, vrijeme vikenda i blagdana razlikuje se od vremena radnih dana. Iako strojevi ne percipiraju svaki sat u nekom danu različito, ovo ne vrijedi za ljude. Ako je vrijeme novac, to znači da vrijeme košta i stvara novac. Svaki sat, dan, mjesec i godinu novac koji se posuđuje, mora se vratiti kamatama. Ovo dovodi do opreznog računanja vremena s obzirom na troškove koji se javljaju iz potreba pohranjivanja dobara, stajanja materijala u skladištu prije njihove uporabe u procesima proizvodnje, prijevoza dobara, rada strojeva i ležanja konačnih proizvoda na policama u trgovinama te vremena potrebnog za ove procese. Adam objašnjava da se bilo koje vrijeme izvan vremena ekonomije novca vrednuje u sjeni ekonomskih odnosa i budući da se novac povezuje s moći, vrijeme koje se ne može pretvoriti u novac, povezuje se s nedostatkom moći (Adam, 2003:66). Ako je vrijeme podrazumijeva moć, tada *brže* podrazumijeva *bolje*. Kad se vrijeme mjereno satom pretvori u robu, **komodificira** (K2), njegova **kompresija** (K3) se poistovjećuje s učinkovitošću i profitom, a brzina postaje neosporno dobro. Ova kompresija vremena se javlja zbog više razloga u koje se ubraja povećanje broja aktivnosti u istoj jedinici vremena (uvođenje strojeva i intenzifikacija rada), reorganizacija sekvenci i poretka aktivnosti (pojava taylorizma i fordizma), javljanje potrebe za fleksibilizacijom i eliminacijom neproduktivnog vremena iz procesa proizvodnje (*just-in-time* oblik proizvodnje). **Kontrola vremena** (K4) uključuje usporavanje procesa, reorganizaciju prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, reorganizaciju sekvenci i transformaciju ritmičnosti u racionalizirani tempo. Intenzifikacija temporalne logike (prema kojoj se vrijeme poistovjećuje s novcem, brzina s profitom, a ubrzanje se percipira kao poželjno) za sobom nosi određene posljedice. Masovni javni prijevoz i posjedovanje privatnog automobila te brzina koju ovo navedeno omogućuje postala je nešto što se očekuje i uzdigla se do statusa ljudskog prava (Adam, 2003:69). Procesi koji proizlaze iz pokušaja kontrole vremena su izvan kontrole pojedinaca koji su u njih uključeni, budući da kombinacija trenutačnosti koju nude suvremena sredstva komunikacije i simultanosti umreženih odnosa više ne djeluje prema principima vremena mjenog satom i mehaničke interakcije. Adam tvrdi da je na početku 21. stoljeća pokušaj sve veće kontrole nad vremenom popraćen jednakom količinom gubitka kontrole s obzirom na funkcionalne principe tehnologija i ishoda tih tehnologija. Tako se kontrola gubi upravo zbog zahtjeva za sve većom brzinom, trenutačnosti i veza koje se stvaraju pomoću mreža. Na kraju, prihvaćanje vremena sata i njegova kasnija standardizacija su procesi koji su se odvijali globalno. Biti napredan, moderan ili čak civiliziran znači prihvatiti industrijski pristup vremenu (Adam, 2003:71).

Osobno vrijeme ili osobni doživljaj protoka vremena podložan je kompresiji i istezanju. Ono podrazumijeva situacije koje se percipiraju kao brza događanja i dugih trajanja kao na primjer, situacije čekanja, očekivanja, dosade, neugode. Pojedinci percipiraju navedene obrasce biološkog vremena kao socijalne i psihološke doživljaje

koji zajedno tvore socijalne, a ne biološke biografije. Biografije pojedinaca slijede postavljene vremenske staze i u njih se uklapaju. Iz takvih staza nastaju rasporedi vremena i aktivnosti.

Vrijeme unutar kojeg se odvija neka interakcija između dvije osobe mora biti kontinuirano. U suprotnom, može doći do redefiniranja tipa socijalnog kontakta između te dvije osobe. Definiranost socijalnih događaja u vremenu naziva se vremenskom ugrađenošću. Socijalno vrijeme se odvija u specifičnim ciklusima. Ljudi nastoje osmisliti, rasporediti i organizirati vrijeme, aktivnosti koje o njemu ovise te tijekom ljudskog života. Tako nastaju blokovi smišljenog vremena i događaja oko kojih se organiziraju dnevni ritam, tjedna rutina i godišnje sezone čiji značaj proizlazi iz činjenice da se sezone obilježavaju različitim tipovima aktivnosti, a izmjena mjeseca u godini predstavlja specifičan „tehnički slijed“ dana i tjedana organiziranih u veće cjeline (Čaldarović, 2009:219).

Ljudi se svakodnevno uključuju u određene **vremenske rasporede**. Oni nastaju kroz rituale, aktivnosti koje se moraju obavljati na dnevnoj ili tjednoj bazi, rad institucija, organizacija, emocionalne, ekonomske, biološke i socijalne potrebe. Da bismo mogli povezati mobitel s individualnim vremenom, potrebno je razumjeti mehanizme kojima se stvara kontrola nad individualnim vremenom.

Smatramo da je potrebno imati u vidu da je u suvremenom društvu vrijeme roba, individualni i ekonomski resurs. Ono se troši i odlazi u nepovrat. Zbog toga dolazi do situacije u kojoj se osjeća potreba za njegovim planiranjem, organiziranjem, koordinacijom te raspoređivanjem u sferi institucija, organizacija i individualnih aktivnosti i zadataka. Kreiranje individualnih rasporeda ovisi o zahtjevima, preprekama i ograničenjima koje postavlja društvo, rad institucija te očekivanjima koja se stavljaju na pojedinca. Pod ovakvim uvjetima sve se više javljaju zahtjevi za brzinom i fleksibilnosti, nestaju jasne granice između privatne i javne sfere, između vremena koje pripada radu i profesionalnom životu i vremena koje je rezervirano za privatni život. Navedeni uvjeti povlače za sobom pitanja dokle sežu mogućnosti kontrole individualnog vremena te na koji se način vrijeme može koristiti kao sredstvo socijalne kontrole.

Vremenski ritam društva opsjednutog profitom utjecao je na individualno razumijevanje vremena kao potencijalnog resursa, prilagođavanja i preživljavanja velike mase ljudi. Kultura vremena je institucionalizirani oblik korištenja vremena (Cifrić, Trako, 2010:37). Ekonomski i tehnički razvoj koji su vrijeme učinili faktorom produktivnosti doveli su do toga da je vrijeme postalo rijetka roba, prvo u ekonomiji, a zatim u drugim sferama društva. Prema Luhmanu vrijeme samo po sebi nije oskudno, već se oskudnost vremena javlja kao rezultat kompleksnosti i problema praktičnoj i socijalnoj dimenziji iskustva (Bergmann, 1992:108). Dojam oskudnosti vremena koji se javlja, proizlazi iz razlike u kompleksnosti svijeta, opsega onoga što je moguće i sposobnosti sustava da se prilagodi. Nedostatak vremena javlja se i zbog neusklađenosti psihološkog, fiziološkog ili biološko-fizičkog vremena okoline i socijalnog vremena.

Zbog potrebe za obavljanjem raznih aktivnosti, nedostatak vremena je uvijek prisutan. Obaveze na poslu, obaveze u obiteljskom životu, individualne potrebe i aspiracije (potrebe za hobbijima, rekreacijom, učenjem, dokolicom, samoostvarenjem itd.), potreba za spavanjem i odmorom uz činjenicu da dan ima 24 sata koja se moraju podijeliti na ove aktivnosti i na različite društvene uloge neke osobe i emocionalne i psihološke efekte koji se javljaju pri pokušaju usklađivanja ovih aktivnosti u jednom danu ili tjednu stvaraju percepciju vremena kao oskudne robe.

Ali odakle dolazi ova oskudnost? Da bi se ovakvo poimanje vremena počelo prakticirati, ono mora zaživjeti u percepciji pojedinaca. Kako pojedinci „uče“ ovu organizaciju? Svakodnevni život Zapadnog društva je tempiran, mjereno u odnosu na vrijeme. Vrijeme koje ljudi provode na poslu i djeca u školi čine različite rutine, odlasci, dolasci, rad, učenje. Tako je socijalni život sastavljen od koreografije interakcija te ih ljudi organiziraju u obliku rasporeda i rokova. Svako tempiranje, sinkronizacija i raspoređivanje aktivnosti isprepleteno je s mnoštvom drugih. Adam tvrdi da se svakodnevnica ne propituje kao praksa niti se u nju sumnja kao princip. Ona se uzima zdravo za gotovo i bez alternativne vizije, sudionici se prepuštaju birokratski organiziranom institucionalnom ritmu (Adam, 1990:105).

Pojedinci dolaze u dodir s vremenskim raspoređivanjem još u školskim danima. Školski život je organiziran prema i u kompleksne temporalne sljedove koji uključuju rasporede, predavanja, školska zvona, lekcije (Adam, 1995:61). Aktivnosti i interakcije su strukturirane, tempirane, vremenski mjerene, sekvencionirane i prioritetizirane. Dužina tih sekvenci ograničava aktivnosti i nudi osnovu za postavljanje prioriteta i raspoređivanja vremena. Raspored nudi redovnu rutinu unutar koje je smješteno učenje, poučavanje, ispitivanje, ocjenjivanje, upravljanje, objed, odmor i igra. Raspored određuje kada, koliko često, koliko dugo, koliko brzo te kojim redoslijedom se odvijaju određene aktivnosti i interakcije. Svaka nova, dodatna aktivnost zahtjeva prilagođavanje rasporeda za njezino uklapanje (*rescheduling*) jer svaka aktivnost ima svoje optimalno vrijeme.

Je li organizacija vremena osoba koje nisu uključene u radni život oslobođena od ograničavajućih aspekata strukture? Kritizirajući tezu Delamonta i Galtona prema kojoj se škola, posao i institucionalni život mogu odvojiti od dnevne rutine osoba koje provode vrijeme na praznicima i osoba koje ne rade, Barbara Adam tvrdi da, iako navedene osobe imaju nešto više slobode u organiziranju svog vremena, vremenska organizacija njihovih aktivnosti nije oslobođena od ograničenja koja nameće društvo, osobe i institucije s kojima oni ulaze u interakciju. Na njihovo vrijeme utječu njihove vlastite navike i navike ljudi oko njih, oni su ograničeni po radnom vremenu banaka, trgovina, knjižnica, kina,... Njihov raspored povezan je sa vremenom institucija s kojima oni ili njihovi poznanici i obitelj ulaze u interakciju (Adam, 1990:105.).

Benjaminu Franklinu se pripisuje izreka „vrijeme je novac“. Jednom kad se vrijeme kvantificira i koristi kao vrijednost razmjene, ono postaje ekonomska varijabla poput rada, kapitala i strojeva. Ono postaje resurs kojim se treba upravljati na

ekonomski način i tada govorimo o ekonomiji vremena. Suvremena ekonomija i teorija opsjednute su vremenom, ali samo kao pitanjem povećanja „tempa proizvodnje i prometa (roba, usluga, informacija). Vrijeme služi kao sredstvo koje se troši, trati, investira, stavlja u proračun i šteti. Drugim riječima, ono se poistovjećuje s novcem. Dominacijom ekonomskog sustava u društvu, razvila se moderna kultura vremena (Cifrić, Trako, 2010:40) u kojoj se ne razlikuje radno i slobodno vrijeme, ne uvažava prirodni (biološki) nego tehnički ritam, a zahtjev je uperen isključivo na brzinu i učinkovitost. Osim poduzetnika i građani ekonomiziraju s vremenom, ali na način da produljuju svoj rad radi dodatne zarade kroz dodatne poslove uz plaćeni rad, paralelnu ekonomiju i u slobodno vrijeme. Ovo dovodi do pitanja (koje se danas više ne čini nerazumnim) postoji li u zemljama „Zapada“ slobodno vrijeme, dakle vrijeme kojim pojedinac može sam raspolagati, osim možda za mali dio stanovništva (ibid)? Svakodnevni život se neprestano ubrzava, a stres postaje „profesionalna bolest“ 21. stoljeća (Menzies, 2000). Brzina se povezuje s vrijednostima slobode, produktivnosti, efikasnosti i kontrole. Biti spor znači biti socijalno isključen. Povećavanje brzine, stalno kretanje i promjene, kratkoročni ciljevi i promjenjivi prioriteti, beskompromisna konkurencija te snažni poticaj za uvođenjem sve brže i efikasnije tehnologije označavaju stanje opće nesigurnosti jer pojedinci ništa ne mogu znati za sigurno (Hassan, 2009).

Na koji način prakse fragmentiranja rasporeda i planiranja utječu na pojedince i do kojih društvenih posljedica one dovode? Menadžment vremena postaje problematičan s nastankom konflikta, dakle, kada pokušava sve vremenske forme podrediti jednoj čvrstoj strukturi socijalnog vremena modernog društva s namjerom da ih realizira i kontrolira. Jedna od glavnih karakteristika modernih socijalnih organizacija je nestajanje jasnih granica između vremena namijenjenih privatnom i profesionalnom životu. Prema Zerubavelu, ljudi mogu birati gdje i s kime će provoditi godišnji odmor, ali su ograničeni s obzirom na to kada ih mogu provoditi i koliko dugo (Zerubavel u Hassard, 1990:169). Razvoj različitih sredstava komunikacije i mobilne tehnologije doprinosi ovoj situaciji budući da uvodi neprestanu, svakodnevnu dostupnost pojedinca. Utjecaj tehnologije i činjenica da se zaposlenici služe elektroničkom poštom, posjeduju poslovne mobitele, bipere, prijenosna računala i razna druga sredstva komunikacije pokazuju da postoji zahtjev prema kojem osoba mora biti dostupna i izvan radnog mjesta i koji se proteže na širok spektar profesija. Profesori mogu ispravljati ispite vikendom kod kuće, zaposlenici mogu dobiti e-mail poruku u ponoć. Pripremanje predavanja ili poslovne prezentacije također se mogu obavljati kod kuće iako se radi o *work related* aktivnostima. Kompjutori i ostali oblici tehnologije omogućuju rad kod kuće i prenošenje posla s radnog mjesta u dom zaposlenika. Navedeni primjeri pokazuju da se radno vrijeme prelijeva u sferu osobnog vremena i da njihove granice postaju sve manje jasne. Fleksibilizacija radnog vremena može podrazumijevati, s jedne strane, fleksibilnost *za* radnika, a s druge strane fleksibilnost samog radnika. U prvom slučaju ona omogućuje radniku veću kontrolu nad svojim vremenom, dok se u drugom slučaju radi o sve većoj nepredvidivosti radnog vremena. Problem leži u tome što su ove dvije kategorije rijetko odvojene. Naprotiv, one prodiru jedna u drugu i konstituiraju

simultane, višestruke kompleksnosti (Adam, 1995:103). Cifrić i Trako navode da problem „samoupravljanja“ leži u tome što postoje različiti tipovi ljudi koji imaju različitu „unutarnju kulturu“ ili osobnu motivaciju, dnevni bioritam, različite percepcije vremena, a neki se prepuštaju izvanjskim utjecajima strukturiranja vremena i razvijaju unutarnju disciplinu te pridaju važnost vrijednostima poput „najprije rad, onda zadovoljstvo“ (Cifrić, Trako, 2010:43). Adam tvrdi da uređivanje vremena (*time editing*) dobiva otpor iz razloga što ljudi stvaraju vrijeme u interakciji, susreću se s poteškoćama u koordinaciji fleksibilnih i nefleksibilnih elemenata njihovih života povezanih s radom, obitelji, prijateljima, dokolicom, kulturnim aktivnostima i političkim angažmanom (Adam, 1995:104). Što je rad više fleksibilan i/ili nepredvidiv, zahtjeva više vremena od onih uključenih, i njihovih obitelji, za procese sinkronizacije vremena, odnosno aktivnosti.

Proučavanje kreiranja rasporeda mora razmotriti pitanje vremena čekanja. **Čekanje** podrazumijeva procese prirodne i socijalne strukture, implicitno prihvaćanje vrijednosti, normi i odnosa moći (Adam, 1990:121). Prirodni procesi posjeduju inherentnu ritmičku vremensku strukturu. „Pravo vrijeme“ za određenu akciju je socijalno normirano. Što je socijalna organizacija kompleksnija, veća je proporcija čekanja. Ljudi čekaju zato što stvari, bića i institucije operiraju u vlastitom vremenu. Čekanje je također povezano sa statusom i moći. Distribucija vremena čekanja povezana je s distribucijom moći. U suvremenom društvu vremena poput vremena čekanja, vremena putovanja, vremena koje se provodi na trećim mjestima i *mrtvog* vremena se nastoje na razne načine (najčešće pomoću mobilne tehnologije) oživjeti, učiniti produktivnima. U radu ćemo objasniti na koji način pojedinci koriste funkcije mobilnog telefona pri suočavanju s navedenim karakteristikama socijalnog vremena.

Ako možemo kontrolirati kako ljudi troše svoje vrijeme, možemo kontrolirati načine na koje koriste prostor, na koje pristupaju resursima, možemo kontrolirati s kime dolaze u interakciju. Uspostava ovakve kontrole može se dogoditi i sprovoditi, s jedne strane, na direktan, prisilni način koji uključuje jasne sankcije i, s druge strane, neizravno kroz potrebe ekonomske prirode koje moraju biti zadovoljene, kroz uvjeravanje ljudi da pripadaju drugom vremenu. U ovom dijelu govorili smo o zanimanju sociologije za proučavanje vremena i razmotrili problematiku planiranja individualnog vremena i kreiranja rasporeda. U nastavku ovog rada tematizirat ćemo centralnu temu, dakle, razmotrit ćemo funkciju, upotrebu i utjecaj mobitela kao suvremenog sredstva bežičnog komuniciranja.

3. Mobitel kao predmet sociološkog proučavanja

Mobiteli, odnosno mobilni telefoni su postali važan dio današnjih životnih stilova. Ovi uređaji imaju značajan utjecaj na pojedince i njihovu interakciju s drugima. Radi se o korisnom i danas neophodnom sredstvu koje pomaže u organiziranju i rješavanju dnevnih zadataka te koje omogućava pristup informacijama iz cijeloga svijeta. Mobiteli pomažu u planiranju radnih rasporeda, održavanju kontakta s klijentima, poslovnim kolegama, ali su također i socijalni artefakti budući da navedeni uređaji pomažu u koordinaciji s ostalima, komunikacija ovisi o socijalnom kontekstu unutar kojeg se odvija, životnom stilu vlasnika i socijalnim mrežama. Mobitel omogućava nove načine komunikacije budući da njegovom uporabom osoba ima pristup cijelom svijetu bez obzira na to gdje se ona nalazi.

Smatramo da je proučavanje mobitela i posljedica njegove uporabe za društvo bitno za sociologiju iz dva razloga. Prvo, autori koji se bave pitanjima odnosa vremena i društva (Green, 2002, Ling i Yittri, 2002, Wajcman, 2008, Elliot i Urry, 2010 i drugi) tehnologije i društva, interneta i društva, pitanjima mobilnosti itd., razmatraju ovaj uređaj ili se u potpunosti okreću njegovom proučavanju da bi objasnili svoje teorije i stajališta. Drugo, mobitel je povezan s ostalim sociološkim temama i područjima od kojih ćemo neka navesti u ovom dijelu našeg rada i zbog toga, zanimanje sociologa za njegovo proučavanje može ponuditi sociologiji odgovore i bolje razumijevanje problematike tih područja.

S druge strane, zaslužuje li mobitel poseban status u sociološkom proučavanju ili je on samo jedan od oblika mobilnih tehnologija i čini samo sastavni dio šire problematike odnosa društva i tehnologije? Treba li sociologija izdvojiti mobitel kao poseban predmet proučavanja kad već razmatra same utjecaje Interneta i uporabe računala na društvo? Smatramo da se na ova pitanja može odgovoriti potvrdno iz dva razloga. S jedne strane, u usporedbi s računalom, mobitel koristi velik broj ljudi diljem svijeta, baratanje ovim uređajem te korištenje njegovih funkcija (barem onih osnovnih poput uspostavljanja poziva i slanja pismenih poruka) ne zahtjeva jaku tehnološku pismenost, što znači da je pristupačan onima koji ne koriste računalo i onima koji si ga ne mogu priuštiti (poput primjerice, stanovnika zemalja u razvoju). Mobiteli su manji uređaji od kompjutera i laptopa, troše manje energije, imaju jednostavnije sučelje od

navedenih uređaja zbog čega ih mogu koristiti mlađa djeca, tehnološki nepismene i hendikepirane osobe.

S druge strane, smatramo da mobitel ima mnogo jači utjecaj na društveni život nego samo računalo. Radi se o sredstvu kojim bilo tko (tko ga koristi) može skrenuti pozornost drugih na svoju prisutnost pomoću pismenih poruka, poziva ili videa. Mobitel je predmet komunikacije, ali i identiteta, samopoštovanja te ima simboličku, emocionalnu komponentu, može pohranjivati podatke poput brojeva, poruka i slika, služi kao sredstvo za integraciju uloga, predmet je dokolice i zabave, omogućuje aktivnosti poput mobilnog bankarstva i plaćanja, ali i nadzora i praćenja, utječe na načine na koje ljudi organiziraju vlastito vrijeme, mijenja načine komunikacije i u nekim slučajevima stvara ovisnosti. U ovom dijelu ćemo razmotriti navedene kategorije.

Mobitel uvodi nove oblike komunikacije, a time i socijalne interakcije. On omogućuje pojedincima pristup informacijama i međusobnu interakciju između pojedinaca. Ljudi mogu poslati bilo kakve podatke ili e-mail bilo kome u svijetu pomoću interneta na mobitelu što uključuje opcije poput glasovnih poziva, video poziva, pisanja poruka, multimedijske komunikacije. Na taj način mobiteli olakšavaju komunikaciju i omogućavaju veću fleksibilnost. U usporedbi s fiksnim telefonom, mobilni telefon je djelotvorniji u kontaktiranju tražene osobe u određeno vrijeme budući da omogućava direktni kontakt s bilo kime, bilo kada. Na taj način mobitel postaje alat koji služi za društvenu povezanost. Mobiteli se sve više koriste za pristup stranicama društvenih mreža. U razvijenom svijetu, gotovo polovina odraslih osoba koristi stranice društvenih mreža kao što su *Facebook* (internetska društvena mreža), *Twitter* (društvena mreža pomoću koje korisnici mogu čitati tuđe i slati vlastite mikro-tekstualne unose zvane *tweetovima*), *Pinterest* (društvena mreža koja funkcionira kao online oglasna ploča na koju korisnici dodaju zanimljiv sadržaj koji su pronašli na internetu) i *Linked In* (društvena mreža koja okuplja ljude koji traže posao i tvrtke koje traže zaposlenike). Uporaba mobitela dovodi do zahtjeva za konstantnom uključenosti, s jedne strane zbog društvenih normi koje ga potiču, s druge strane, zbog straha od propuštanja i isključenosti. Dok mobilne usluge pomažu ljudima pri povezivanju na Internet i pri povezivanju jednih s drugima diljem svijeta, u siromašnim područjima se mobiteli koriste na ograničenije načine (Chayko, 2014:977). Više osoba dijeli jedan telefon, s nestalnim pristupom Internetu, uslugama koje su nepouzdana i/ili se ne mogu priuštiti i nemogućnosti redovitog mijenjanja uređaja.

Smatramo da uporaba mobitela pojačava ubrzanost svakodnevnog života jer kao predmet komunikacije, on utječe na fleksibilnost, dostupnost, mogućnost kontaktiranja neke osobe te omogućava istovremeno obavljanje više stvari (*multitasking*). Same funkcije mobitela i mogućnosti kojima raspolaže ne znače da će određeni ljudski problemi biti riješeni, a njihove želje i aspiracije zadovoljene, ali se njegovom uporabom i prisutnošću gubi opravdanje za neuspostavljanjem poziva i nedostupnosti pojedinca. Pojavom mobitela, ljudi mogu komunicirati i na mjestima na kojima to nisu prije mogli (treća mjesta). Nejavljanje na mobitel ili odgovaranje na poruku tridesetak

minuta nakon što je poslana mora biti popraćeno isprikom zbog kašnjenja (Kasesniemi i Rautiainen u Geser, 2004:16). Kraće poruke i pozivi namijenjene su više održavanju kontakta s drugim osobama, nego rješavanju konkretnih zadataka.

Mobilni telefon nije samo sredstvo komunikacije, već i predmet identiteta, samopoštovanja i simbola. Mobilni telefon postaje medij koji služi za potvrđivanje vlastitog identiteta i autonomije. Mogućnost održavanja intenzivnih i neformalnih socijalnih mreža pomoću mobilnih telefona je glavni faktor koji potiče tinejdžere da ostanu uključeni u komunikaciju pomoću ovog uređaja (Chatterjee, 2014:57). On ne pruža samo mogućnost uspostavljanja socijalne interakcije, već nudi pojedincu osjećaj jastva. Mobiteli su postali simbol identiteta i simbol statusa. Moda se pokazala kao bitan faktor koji utječe na prihvaćanje, korištenje i zamjenu komunikacijske tehnologije (Ling i Yittri, 2002:21; Katz i Sugiyama, 2006:335). Ljudi inkorporiraju mobitele u vlastitu sliku o sebi te ih koriste kao socijalne markere na temelju kojih percipiraju i stvaraju sliku o drugima. Mobilna komunikacijska tehnologija postaje dio njih na simboličkom kao i na fizičkom planu. Adolescenti se služe raznim materijalnim predmetima kao statusnim simbolima ili indikatorima grupne pripadnosti. Na taj način koriste mobitel kao pokazatelj osobnog stila kroz moderne forme i boje, melodije zvona i dodataka koji izražavaju posebni identitet određenog korisnika. Prema tome, posjedovanje, kao i korištenje mobilnih telefona se ne može svesti samo na osobne potrebe (instrumentalne ili socio-emocionalne prirode) jer su povezani s ovakvim simboličkim obilježjima.

Naveli smo da mobitel može pohranjivati podatke u obliku brojeva, poruka i slika. Zbog čega je ova funkcija važna za sociološko proučavanje navedenog uređaja? Mobilni telefoni pohranjuju dva tipa memorije. Prvi tip podrazumijeva podatke poput brojeva, kontakata, adresa, datuma i poruka, a drugi tip se odnosi na memorije poput iskustva, osobnih identiteta, posebnih osoba. Dakle, ovo omogućuje lakše pronalaženje zabilježениh podataka i zaštitu od njihovog gubljenja, a s druge strane podrazumijeva emocionalnu, psihološku i simboličku komponentu budući da je ovaj drugi tip memorije povezan s emocionalnim potrebama socijalnog života te uključuje podatke poput slika voljenih osoba i prijatelja, personalizirane ekrane, pohranjene slike i poruke.

Omogućavajući fleksibilno mijenjanje uloga bez promijene lokacije, mobilni telefoni olakšavaju harmonizaciju različitih zadataka zato što mijenjanje uloga dijakronijske prirode sada zamjenjuje mijenjanje uloga koje se odvija gotovo sinkronijski. Mobilni telefoni čine pojedinca neprestano dostupnim, čak i za vrijeme njegove mobilnosti i sudjelovanja u privatnim ili drugim društvenim aktivnostima koje nisu povezane s profesionalnim životom. Ipak, potrebno je postaviti pitanje je li ovo svojstvo integriranja uloga poželjna posljedica ugrađenosti mobitela u društveni život. Žele li pojedinci biti uključeni u konstantno uspostavljanje ravnoteže između različitih uloga ili doživljavaju ovakve aktivnosti napornima? Autori čije radove smo konzultirali su podijeljeni oko ovog pitanja.

Osim sredstva komunikacije, mobiteli služe i kao sredstva dokolice i zabave. Ljudi mogu koristiti mobitele za igranje igara, slušanje glazbe, preuzimanje slika i

filmova, komunikaciju s prijateljima, pristup društvenim medijima poput *Facebooka*, *Twittera*, *Myspacea* (društvena web stranica gdje korisnici mogu objaviti svoj osobni profil, slike, video-snimke, pisati na blogu itd.) i *Youtubea* (mrežna usluga za razmijenu videosadržaja na kojoj korisnici mogu pregledavati, postavljati i ocjenjivati videozapise). Mobiteli omogućuju osjećaj prisutnosti drugoga bez obzira na udaljenost između dvije osobe koje komuniciraju te postaje nezaobilazan alat u upravljanju i usklađivanju bliskih obiteljskih odnosa. U ovom radu razmotrit ćemo na koje načine korisnici koriste navedene mogućnosti svojih mobilnih telefona kako bi utjecali na vlastito vrijeme.

Funkcije suvremenih mobilnih telefona daju im mogućnosti minijaturnih računala. Zbog postojanja mogućnosti pristupa internetu moguće je čitati i slati e-mail, gledati vijesti, kupovati karte (za vlak, avion, kino), plaćati račune (Kiba-Janiak, 2014), u nekim zemljama je moguće koristiti mobitele za bankarske usluge pomoću prijenosa plaćanja kroz sigurni SMS.

Mobiteli su također sredstva za nadzor (Abe, 2009). S jedne strane, zbog kamera na mobitelima pojedinci sudjeluju u procesima nadgledanja jer mogućnost snimanja videa i fotografija dovodi do situacije gdje su pojedinci aktivni subjekti u kruženju slika iz privatnih i javnih sfera. S druge strane, zbog mobitela je moguće locirati geografski položaj korisnika. Na taj način policija može lakše locirati i uhititi kriminalca služeći se sistemom praćenja i istražiti informacije važne za neki slučaj pregledavanjem podataka pohranjenih u mobitelu poput zabilježenih poziva. Mogućnost lociranja i nadziranja pojedinaca pomoću mobitela dovodi do situacije u kojoj individue sudjeluju u vlastitom nadziranju.

Korištenje mobilnih telefona može u nekim slučajevima proizvesti ovisnost o mobitelu. Roos u obilježja ovisnosti o mobitelu uključuje potrebu za mobitelom koji je uvijek uključen, uporabu mobitela čak i kod kuće gdje je dostupna fiksna linija i financijske i socijalne poteškoće do kojih dolazi zbog prekomjernog korištenja mobitela (Chatterjee, 2014:60).

Na koji način sociološko proučavanje mobilnih telefona dolazi u dodir sa zanimanjem sociologije za vrijeme? U našem radu razmotrit ćemo određene prakse i posljedice povezane s individualnim vremenom pojedinaca do kojih je dovela svakodnevna uporaba ovih uređaja. Mobiteli omogućuju mikrokoordinaciju, višezadaćnost ili multitasking, konstantnu uključenost te dovode do stvaranja propusnosti granica između radne i privatne sfere ljudskog života. Navedena obilježja objasniti ćemo u našem radu, ali smatramo da je prije nego što se upustimo u njihovo razmatranje, potrebno sagledati sam odnos komunikacijske tehnologije i vremena.

4. Odnos komunikacijske tehnologije i vremena

Kako bi se objasnilo na koji način mobilni telefoni mogu služiti pojedincima kao sredstvo kontrole njihovog vremena, potrebno je objasniti odnos između vremena i komunikacijske tehnologije. Smatramo da je potrebno imati u vidu da tehnologija određuje vrijeme na način da ubrzava svakodnevni život i čini ga užurbanim. Komunikacijska tehnologija dovodi do mogućnosti uspostavljanja trenutne komunikacije koja se odvija bez obzira na udaljenost dva sugovornika, omogućava *multitasking* (istodobno obavljanje više različitih aktivnosti), mikrokoordinaciju, brže obavljanje određenih zadataka što otvara mogućnosti za nove zahtjeve koji se postavljaju na pojedinca na dnevnoj osnovi. Informacijsko doba, s jedne strane, dovodi do ubrzanja životnog ritma, ali, s druge strane, također i povećava brzinu kojom se odvijaju promjene u društvu. Rosa govori o ubrzanju i kategorije koje razrađuje uključuju tehnološko ubrzanje, ubrzanje društvenih promjena i ubrzanje tempa života (Wajcman, 2008:62). Tehnološko ubrzanje odnosi se na ubrzanje prijevoza, komunikacija i proizvodnje, brzina kojom se odvija socijalna promjena se povećava i institucionalna stabilnost opada u modernim društvima, a ubrzani ljudski život se svodi na brzinu i komprimiranje akcija i iskustava u svakodnevicu. Pojavom i razvojem osobnih računala napušta se automatizam rutine poslovanja. Elektronička pošta mijenja ritam rada i odmora te smanjuje osjećaj razlika u međunarodnim vremenskim zonama. Internet pruža privid trenutnog pristupa svijetu informacija. On je uvijek „uključen“ te mu se može pristupiti u bilo koje vrijeme. Ovakva stalna „prisutnost“ Interneta otvara mogućnosti radnog vremena 24 sata dnevno (Lee i Whitley, 2002:235).

Na koji način mobilni telefon ulazi u ovo navedeno? Mobitel je uređaj dostupan većini pojedinaca u tehnološki razvijenom društvu koji ih veže za ovu užurbanost. Iako svi ljudi ne posjeduju prijenosna računala, velika je vjerojatnost da u suvremenom društvu većina osoba koja se kreće ulicom sa sobom nosi mobilni telefon. Pojedinci su svakodnevno suočeni s očekivanjima u vezi odgovaranja na pozive koja propisuju socijalne norme i njihova radna okolina. Mogućnost primanja, pregledavanja i slanja elektroničke pošte, poslovne prirode ili za privatne potrebe, dovodi do prebacivanja rada u sferu privatnog života i obratno. Činjenica je da su mobilni telefoni prisutni u društvu te da ih pojedinci aktivno koriste i da njihova uporaba za sobom povlači određene društvene posljedice.

Na koji način mobitel utječe na osobno vrijeme pojedinaca? Smatramo da način na koji pojedinci doživljavaju vrijeme proizlazi prvenstveno iz njegove emocionalne komponente, drugim riječima, iz osjećaja koje vežu za određenu količinu sati i minuta i značenja na temelju kojih interpretiraju događaje koji se odvijaju u određenom vremenskom rasponu. Osjećaj pretrpanosti, dileme u vezi davanja prioriteta određenim zadacima i ulogama s kojima se pojedinci dnevno suočavaju, osjećaj užurbanosti, stresa, mentalnog zamora itd. proizlaze iz subjektivne ocjene pojedinca da ne može u jednom danu, mjesecu ili godini uskladiti svoje različite uloge i ostvariti želje i aspiracije koje smatra važnima. Wajcman postavlja pitanje *kako možemo izmjeriti brzinu života?* (Wajcman, 2008:62). Autorica zaključuje da subjektivno ubrzanje tempa života ima utjecaj na ljudsko iskustvo vremena zato što pojedinci percipiraju vrijeme kao nešto što je oskudno, resurs kojeg nema dovoljno da obave i dovrše zadatke i aktivnosti koje smatraju najvažnijima. Pojedinci osjećaju da im sve više nestaje vremena namijenjenog za obiteljski život i dokolicu, vremena koje je trebalo biti odvojeno od rada, „slobodnog vremena“.

Smatramo da je potrebno postaviti pitanje doprinosi li mobilni telefon javljanju navedenih osjećaja ili je on samo instrument, a ovi osjećaji proizlaze iz socijalno proizvedenih vrijednosti i značenja određenog ponašanja te može li kao instrument, ovaj mobilni uređaj poslužiti za doživljavanje drugačijih osjećaja, poput osjećaja stizanja, usporavanja vremena, osnaživanja (*empowerment devices*)?

Obitelji u kojima oba partnera rade (*dual earner*) priskrbuju više radnih sati tržištu rada nego ikad prije. Pritisak vremena je ovdje posebno jak. Wajcman smatra da se dojam užurbanosti svakodnevnog života stvara kroz povećanje radnih obaveza članova obitelji te da on nije rezultat promjena u radnom vremenu za pojedine radnike. Ubrzanje se na taj način može shvatiti kao uniformno iskustvo nedostatka vremena te da bi se objektivno izmjerila ubrzanost tempa života, potrebno je razmotriti postoji li socijalna tendencija za obavljanje više zadataka simultano u određenom vremenu ili *multitaskingom*. Ovo će utjecati na to kako ljudi doživljavaju kvalitetu vremena (Wajcman, 2008:64). Iako mobitel možda mijenja društvene prakse, smatramo da se negativne posljedice javljaju ne zbog njegovih funkcija i mogućnosti, već zbog društvenih zahtjeva koji se postavljaju na pojedinca jednom kad on u rukama ima sredstvo s navedenim funkcijama.

Osjećaj užurbanosti nije utemeljen na samo jednoj dimenziji, već se radi o multidimenzionalnom iskustvu. Southerton i Tomlinson izdvajaju tri mehanizma (Wajcman, 2008:65), koja generiraju različite osjećaje vremenskog pritiska. Prvi se odnosi na količinu vremena potrebnu za obavljanje svakodnevnih zadataka. Ona čini osnovu za osjećaj užurbanosti. Drugi je temporalna dezorganizacija koja proizlazi iz poteškoća koordinacije i usklađivanja socijalnih praksi s drugima, a treći je vremenska zbijenost (*temporal density*) koja podrazumijeva iskustva poput *žongliranja* vremenom (*juggling*) ili *multitaskinga*, dakle obavljanja više aktivnosti istodobno.

Mobilne tehnologije mijenjaju oblik odnosa između ljudi i prostora koje okupiraju mijenjanjem osnove socijalne interakcije. One stvaraju nove vrste socijalnih odnosa i dovode do novih praksi i aktivnosti. Digitalna tehnologija može dovesti do osjećaja opterećenosti (Chayko, 2014:981). Chayko objašnjava da ljudi, trudeći se održati korak sa zadacima, stimulansima, informacijama, obavezama te normama i tehnologijama koje se neprestano mijenjaju, mogu osjećati da su suočeni s prilično napornim zahtjevima. Osjećaji tehnološke pretrpanosti (*technological overload*) u kombinaciji s čestim dilemama pojedinaca pri odlučivanju o tome u kojoj mjeri žele biti dostupni u nekom vremenu (i kome žele biti dostupni te u kojem kontekstu) mogu biti zamorni i neizdržljivi. Pojedinci koji žive u modernom društvu konstantno određuju koje će informacije dijeliti u svakom kontekstu u kojem se nađu i u kojem pregovaraju o svojem predstavljanju pred višestrukom, različitom, ponekad konvergentnom publikom.

4.1. Trenutno vrijeme, mobilno vrijeme i Lazarovsko vrijeme

Uporaba mobilne komunikacijske tehnologije dovodi do stvaranja novih vrsta vremena. **Trenutno vrijeme, mobilno vrijeme** i ono što Green (ali i drugi autori) naziva **Lazarovskim vremenom** (*Lazarus time*) su tri neodvojiva obilježja vremena kojeg stvara mobilna komunikacijska tehnologija. U ovom dijelu, razmotrit ćemo posljedice do kojih dovodi uporaba mobilne komunikacijske tehnologije kao što su olakšana mobilnost kroz ono što Urry naziva *minijaturnim mobilnostima*, oživljavanje *mrtvog vremena* i njegovo pretvaranje u produktivno vrijeme, promjena vrste komunikacije, odnos privatnog i javnog vremena s obzirom na ljude koji postaju proizvođačima informacijskih sustava i pojava zahtjeva za uključenosti „bilo gdje, bilo kad“.

Za Urryja nove tehnologije stvaraju novu vrstu vremena čija je glavna značajka simultanost i nepredvidive promjene. Radi se o vremenu koje je fokusirano na trenutak (*instantaneous time*), fragmentirano te kratkog trajanja. Iako Urry tvrdi da je ovakvo vrijeme društveno destruktivno, Wajcman mu prigovara da iza sebe nema sistematsko empirijsko istraživanje koje bi potvrdilo tu tvrdnju (Wajcman, 2008:67). Wajcman smatra da, iako je tehničko obilježje informacijsko-komunikacijskih tehnologija važno, interakcija između ljudi i strojeva ovisi o lokalno-kontingentnim značenjima koja joj ljudi pripisuju te da je potrebno zapitati se nalaze li ljudi kolektivno načine prema kojima bi prilagodili, promijenili i aktivno oblikovali uporabu digitalnih tehnologija i tako stekli veću kontrolu nad svojim vremenom, a ne samo bili žrtve **trenutnog vremena** kojeg ne mogu kontrolirati.

Mobilna telefonija omogućuje prisutnost na više mjesta odjednom i neprestanu priključenost. Prijašnje *mrtvo vrijeme* sad je zasićeno komunikacijom. Ovakva situacija dovodi do korištenja vremena na način koji je „produktivan“ i to u trećim mjestima poput zračnih luka, automobila, podzemne željeznice, tramvaja, kafića pomoću mogućnosti koje nude mobiteli kao što su slanje SMS-a, poziva, e-maila, pristup internetu itd.

Gradski prostori odvajaju *privatno* od *javnog* i daju lokacije u obliku geografski definiranih prostora i mjesta koja se odnose na subjektivne, socijalno, kulturno i geografski definirane prostore. Lokacije i mjesta imaju malo poveznica jedni s drugima. Javni život na taj način postaje iskustvo diskontinuiteta gdje se aktivnosti odjeljuju u serije susreta i doživljaja kratkog trajanja. Socijalne i organizacijske aktivnosti u gradovima zahtjevale su nove oblike koordinacije i tehnologije koje će to omogućiti (Green, 2002:282). Decentralizacija komunikacija stvara nove mreže potencijalnih interakcija između individua što, s jedne strane, povećava komunikaciju, dok ju, s druge strane, fragmentira u više komunikacija kraćeg trajanja. Townsend smatra da ovo ubrzava metabolizam urbanih sistema povećavajući opću učinkovitost i kapacitete (Green, 2002:284). Ako se višestruke aktivnosti u vremenu doživljavaju kao *trenutne* (*instant*), budućnost se ujedinjuje sa sadašnjosti koncentrirajući i pojačavajući socijalnu akciju, što dovodi do panike i nepovjerenja prema budućnosti.

Menzies smatra da razvoj računalne tehnologije narušava modernističko razlikovanje javnog i privatnog vremena. Trenutna satelitska komunikacija stavlja cijeli svijet u jedan trenutak sadašnjosti. Ljudska bića su „odvučena“ u orbitu, a iskustvo svijeta je toliko opterećeno posredovanjem tehnološkog vremena da je teško usporiti i „napustiti“ tu orbitu. Ljudi žive u digitalnom satu, kao produžeci informacijskih sustava (Menzies, 2000).

U modernom, tehnologiziranom dobu, digitalne veze se stvaraju u gotovo svakom zamislivom trenutku u vremenu: na lokalnoj razini, s ljudima koji su geografski blizu, s ljudima koji su udaljeni i u *online* kontekstu neovisni o fizičkom prostoru i geografiji (Chayko, 2014:976). Reklame prikazuju **komunikacijsku mobilnu tehnologiju** kao nešto omogućuje uključenost „bilo gdje, bilo kada“ (Green, 2002:282), što nadilazi ograničenja geografije i udaljenosti.

E-mail, SMS poruke, MP3, internetske telefonske usluge i slično omogućuju ljudima bijeg od zapreka prijašnjih tradicija ili tradicionalnih oblika kulturnog života, uvodeći uvijete pod kojima ljudi moraju biti spremni na neočekivano i za prihvaćanje novog. Razne virtualne mobilnosti nastoje popraviti putovanja ili održati ljude u dodiru, ali one su djelotvorne ukoliko rade, što nije uvijek slučaj (Urry, Elliott, 2010:4).

Minijaturizirane mobilnosti (ibid, 28) dovode do pojačavanja intenziteta života u pokretu kroz napredak novih mobilnih softverskih i hardverskih proizvoda. Pojava prijenosnih, moćnih sistema za komunikaciju transformirala je proizvodnju, organizaciju i diseminaciju međuljudske komunikacije, dijeljenja informacija i prijenosa znanja. Difuzija ovih tehnologija se konstantno odvija kroz sva područja ljudskih aktivnosti zbog sve veće minijaturizacije.

Zašto je mobilnost koju pruža mobitel važna za problematiku kojom se bavimo u ovom radu (kontrola individualnog vremena)? **Minijaturizirane mobilnosti** uključuju mobilnu povezanost, neprestanu koordinaciju, komunikaciju, strateško planiranje putovanja i komunikacijsko raspoređivanje. Mobilna tehnologija nudi oslobođenje od mjesta. Mobilni telefoni, sekretarice, signali satelita omogućuju osobi aktiviranje e-

maila dok se vozi iz Londona, slanje glasovnih snimki tajnici pritiskom gumba i video poziv njezinoj obitelji u Leedsu (Urry, Elliott, 2010:31). Posljedica koju digitalne komunikacijske tehnologije povlače za sobom je ta da različiti aspekti života postaju adaptibilni, fleksibilni, prenosivi i samo-organizirajući što utječe na osobno vrijeme pojedinaca i kako ga provode i uređuju. Sve socijalne veze na daljinu ovise o procesima koordinacije, pregovaranja i ponovnog pregovaranja (*renegotiating*). Kako se ljudi u pokretu služe novim tehnologijama da bi resetirali i reorganizirali vrijeme i mjesto sastanka i druge događaje procesi ponovnog pregovaranja su osobito važni u koordinaciji mobiteljskih mreža.

Vrijeme putovanja se rjeđe percipira kao vrijeme koje je neproduktivno, protraćeno, pa se zbog toga nastoji iskoristiti na produktivan način i za profesionalne i za osobne aktivnosti. Dlanovnici (ručna računala malih dimenzija), WiFi (bežična mreža gdje se podaci između dva ili više računala prenose pomoću radio frekvencija i odgovarajućih antena), 3G telefoni (mobiteli treće generacije) stvaraju mobilne urede u autima, avionima, mjestima čekanja, vrijeme čekanja i vrijeme putovanja postaju iskoristivi zbog mobilne telefonije, SMS-a i e-maila.

Rekli smo da je percepcija vremena povezana s emocijama koje ljudi doživljavaju i značenjima koja kreiraju. Mobiteli kao dio komunikacijske tehnologije dovode do stvaranja mobilnog vremena. Kako iskustvo kretanja određenim prostorom djeluje na osobno vrijeme? Firth smatra da prostor ostaje nepromijenjen za milijune ljudi za koje dodatne digitalne informacije ugrađene u fizički prostor kao da i ne postoje. Drugim riječima, ljudi koji se kreću kroz prostore u koje prodiru informacije u digitalnom obliku različito doživljavaju mobilnost od onih koji se ne kreću tim prostorima (Firth, 2012:133). Prema Firthu, analiza mobilnosti mora uz proučavanje načina na koje se ljudi kreću od jednog mjesta do drugog, uzeti u obzir i kako doživljavaju mobilnost te na koji način im pristup različitim mobilnim tehnologijama dopušta više kontrole nad njihovim iskustvom mobilnosti. Umjesto da se pozornost primarno usmjeri na pitanje tko može putovati, a tko ne, potrebno je razmotriti i kvalitativnu prirodu putovanja. Ako kretanje konstruira mjesto, potrebno je proučiti na koji se način percipira i doživljava to kretanje.

Istraživanje povezano sa Sonny Walkmanom pokazalo je da se javni prostor transformira u produžetak privatnih, subjektivnih iskustava prije nego u skupinu dijeljenih iskustava (Green, 2002:283, Firth, 2012:135). Walkman je pojedincima omogućio personalizaciju auditornog iskustva tijekom kretanja. Slušanje glazbe tijekom kretanja ulicama ili sjedenja u podzemnoj željeznici ili tramvaju omogućuje različito iskustvo prostora kojeg osoba dijeli s drugima i različit odnos prema mobilnosti u svakodnevnom životu. Prioritizacija auditornog odnosa s gradskim ulicama ili gradskim prijevozom dala je korisnicima Walkmana veću kontrolu nad njihovim iskustvom prostora (Firth, 2012:135). Osobe koje posjeduju i koriste tehnologiju doživljavaju mobilnost na kvalitativno različit način od onih koji to ne čine. Firth objašnjava da je njihovo kretanje personalizirano, sinkopirano ritmom kojeg odabiru. Ista tehnologija dovodi do nestajanja jasnih granica između vremena putovanja i vremena aktivnosti,

budući da mnogo ljudi koristi vrijeme putovanja upravo za obavljanje različitih aktivnosti (Lyons i Urry u Firth, 2012:136). Mobiteli čine dio informacijske tehnologije koja stvara **Lazarovsko vrijeme** (*Lazarus time*, od Lazar, čovjek koji je ustao iz mrtvih) zato što vraća u život vrijeme koje se prije smatralo *mrtvim vremenom* (Green, 2002:290, Firth, 2012:136). **Lazarovsko vrijeme** je oblik mobilne temporalnosti gdje vrijeme koje se prethodno smatralo *mrtvim* i neproduktivnim postaje produktivno korištenjem mobilne tehnologije. Mobilni uređaji se ponašaju kao *Lazarovski* uređaji jer oživljavaju mobilno vrijeme koje se prethodno smatralo *mrtvim*, ekonomski neproduktivnim (na primjer, vrijeme putovanja od jednog mjesta do drugog) (Perry et al. u Green, 2002:290). Prema tome, mobilna temporalnost koja se javlja Mobilni telefoni omogućuju pojedincima održavanje kontakta s udaljenim drugima tijekom kretanja što dovodi do novih oblika društvenosti. Firth upozorava da ideja oživljavanja *mrtvog vremena* povlači za sobom zabrinjavajuće implikacije: za mobilne pojedince koji nemaju pristup tim tehnologijama, njihovo vrijeme ostaje mrtvo. Za jedne vrijeme je ekonomski i socijalno produktivno, dok je za druge ono izgubljeno i protraćeno.

Green razlikuje tri vrste ritmova koje čine mobilno vrijeme (Green, 2001:287). Radi se o ritmovima korištenja mobilne tehnologije, ritmovima svakodnevnog života i ritmovima institucionalne promjene. Ritmovi korištenja mobilne tehnologije odnose se na vrijeme unutar kojeg se odvija interakcija između pojedinca i uređaja. Mobilni telefoni omogućuju kratke razgovore koji nisu bili mogući prije njihove pojave. Ovo omogućava **mikrokoordinaciju** (Ling i Yittri, 2002). Pojedinci ulaze u vrstu instantne komunikacije tijekom kretanja što može pojačati subjektivni osjećaj brzine, pojačavanja intenziteta zadataka i fragmentacije vremena. Vrijeme provedeno u interakciji s uređajem i drugim ljudima čvrsto veže održivost socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama zbog čega trajanje vremena mjerenog satom (*clock time*) postaje manje važan čimbenik u neprestanoj interakciji s voljenima kroz uređaj nego što je to subjektivno vrijeme. Lokalne temporalnosti povezane su sa socijalnim i kulturnim odnosima u koje je uređaj ugrađen (*embedded*) i ovo podrazumijeva ritmove svakodnevnog života. Uporaba mobitela stvara nove oblike vremena tako što prekida koordinaciju komunikacija i informacija koja je zasnovana na vremenu i koja je potrebna za kreiranje rasporeda na fiksnim lokacijama. Pojedinci tako mogu organizirati svoje aktivnosti oko fleksibilnih dijelova vremena, a ne samo onih povezanih s određenim geografskim prostorima. Preuređivanje prostornih i vremenskih granica znači da javne aktivnosti i dužnosti prelaze u sferu doma, a privatni odnosi postaju dio javne sfere u mobilnim odnosima. Laurier smatra da iskorištavanje punog potencijala tehnologije može pomoći pojedincima oko kontrole vremena. Decentralizacija radnih aktivnosti i stvaranje „mobilnog rada“ dovodi do simultanog upravljanja privatnim aktivnostima (Green, 2002:288). Kad se sve socijalne aktivnosti počnu koordinirati kroz isti uređaj, vrijeme uključenosti, isključenosti, utvrđivanje kad se odvija to vrijeme te čemu je namijenjeno postaju glavna pitanja za pregovaranje društvenih odnosa i suprotstavljanju uloga u svakodnevicu. Mobilna temporalnost postaje *Lazarovsko vrijeme* (*Lazarus time*), produktivno vrijeme koje je oživjelo iz neproduktivnog, mrtvog vremena kroz mobilnu tehnologiju. Ovo se odnosi na ritmove institucionalne promjene.

Vrijeme je i dalje, kao što kaže Adam, roba koja se može kupiti, prodati, razmjenjivati, ali sada se ove prakse odvijaju pomoću telefona. Stari raspored koji se bazirao na minutama, satima, danima i tjednima razbija se brojnim pregovorima, preslagivanjima rasporeda. Mobiteli i ostala mobilna tehnologija čine glavnu vezu s temporalnom, prostorno fragmentiranom mrežom prijatelja i poznanika. Simultanost ko-prisutnosti i tele-prisutnosti postaje mehanizam za vezu s drugima.

4.2. Telerad

Teleposao ili **telerad** (*teleworking*) postaje suvremeni oblik mobilnog rada (Chesley, 2005:1237, Relja i Šuljug, 2010:145). Radi se o radu koji se obavlja kod kuće, zatim, na mjestu gdje se nalazi korisnik usluga ili na nekoj izdvojenoj lokaciji, no, unutar računalnog sustava kompanije. On predstavlja novi oblik fleksibilnih radnih organizacija. **Teleposao** predstavlja alternativan način organiziranja rada koji uključuje uporabu informacijske komunikacijske tehnologije kako bi se omogućio pristup radnika radnim mjestima s različitih i udaljenih mjesta. Tri osnovna tipa teleposla (Relja i Šuljug, 2010:145) uključuju **kućni teleposao**, **satelitske urede** i **pokretan rad**. Kućni posao osobe obavljaju u svojim domovima iako ne svaki dan (osobe čiji se rad bazira na radu kod kuće, koje su samozaposlene ili nemaju nikakav kontakt sa središnjim radnim mjestom ne smatraju se teleradnicima). U satelitskim uredima, zaposlenici rade izvan doma i udaljeni su od konvencionalnih radnih mjesta na lokaciji koja je prikladna kadrovima i/ili klijentima. U ovom slučaju cilj je ušteda vremena koja se inače troši na putovanje na posao. Mobilni radnici su često na putu i uz pomoć komunikacijskih tehnologija komuniciraju s uredom sa svake lokacije. Primjeri mobilnih teleradnika uključivali bi marketinške menadžere, prodavače ili investicijske bankare. Teleposao je povezan sa sve većom propusnosti granica između područja života povezanih s radom i onih koja nisu povezana s radom. On za sobom povlači prostorno, temporalno, psihološko preklapanje profesionalnih i obiteljskih uloga. S druge strane, tehnologija se može koristiti za prebacivanje rada u dom, ali i za prebacivanje doma u sferu rada (Chesley, 2005:1237, Ling i Yittri, 2002:8). Zaposlenici, osim za potrebe rada, također koriste nove tehnologije na poslu i za osobne interese (slanje osobnog e-maila, nevezanog za rad, na poslu, igranje računalnih igara tijekom radnog vremena). Jedni autori smatraju da nestajanje granica između privatnog, obiteljskog i profesionalnog života djeluje negativno na pojedince jer dovodi do prekovremenog rada, individualizma ili izolacije, ubrzanog obiteljskog života i neprestanih prekida. Drugi autori tvrde da korištenje tehnologije može poboljšati radne uvjete koji pojačavaju fleksibilnost na način da se smanje sukobi između radne i obiteljske sfere (Chesley, 2005:1238).

Chesley tvrdi da u teoriji računala i komunikacijski uređaji imaju neutralnu ulogu u odnosu na promoviranje pristupa pojedincima kroz vrijeme i prostor. E-mailovi se mogu filtrirati, pozivi mogu ostati u govornoj sekretarici (ili ostati neodgovoreni), a

svi navedeni uređaji se mogu isključiti. U tom slučaju tehnologija ne uzrokuje, već samo učvršćuje pretakanje. S druge strane, Chelsey navodi da istraživanja pokazuju da se fluidne granice između profesionalnog i obiteljskog života proizvode strukturalno budući da poslodavci zahtijevaju korištenje računala i komunikacija izvan radnog mjesta, ili da socijalne norme zahtijevaju da pojedinci koriste ove tehnologije kako bi uvijek bili dostupni. Prema Lipcoppeu informacijska komunikacijska tehnologija ublažava efekte brisanja granica te da ovaj način supostoji s prethodnim načinima upravljanja odnosima poput interakcije licem-u-lice (Wajcman, 2008:70). Wajcman smatra da je potrebno ispitati ima li bežična tehnologija potencijal povećati kontrolu nad tempiranjem i usklađivanjem vremena te može li se mogućnost češćeg i asinkronog komuniciranja primijeniti za uštedu vremena radije nego za njegovu fragmentaciju. Mobilne tehnologije omogućuju da se zadaci, ili barem dijelovi zadataka, odgode, konsolidiraju, dogovore unaprijed i izvode s udaljenih lokacija. Ovo povećava mogućnosti *multitaskinga*. Olakšavanjem mikro-koordinacije zahtjeva obiteljskog i profesionalnog života, navedene tehnologije mogu promijeniti iskustvo nedostatka vremena koje je povezano s tim zahtjevima.

Informacijsko doba za sobom povlači ubrzavanje svakodnevnog života. Osjećaj ubrzavanja je prisutan zbog toga što se osobno vrijeme počinje doživljavati kao oskudan resurs nedovoljan za raspoređivanje na radne, profesionalne aktivnosti i aktivnosti koje nisu povezane s radom. Osjećaj užurbanosti je multidimenzionalno iskustvo jer obuhvaća količinu vremena potrebnu za obavljanje zadataka i aktivnosti, temporalnu dezorganizaciju i alokaciju praksi unutar temporalnih ritmova koja kreira osjećaj intenziteta obavljanja tih praksi.

Mobilne tehnologije stvaraju nove vrste socijalnih odnosa i dovode do novih praksi i aktivnosti. Wajcman postavlja pitanje nalaze li ljudi načine na koje bi prilagodili i oblikovali uporabu navedenih tehnologija prema vlastitim potrebama i aspiracijama.

Mobilne tehnologije stvaraju *Lazarovsko vrijeme*. *Mrtvo vrijeme* postaje „produktivno“. Mobilne tehnologije predstavljaju se kao sredstva koja omogućuju uključenost bilo kad, bilo gdje. Minijaturizirane mobilnosti o kojima govore Elliott i Urry omogućuju povezanost, neprestanu koordinaciju, strateško planiranje putovanja i kreiranje rasporeda putem komunikacija. Ljudi se služe „uradi sam“ principom stvaranja rasporeda kojim moraju planirati tijekom akcija i kreirati planove s drugima. Organiziranje i reorganiziranje događaja, sastanaka, putovanja u rasporede odvija se putem ovih personaliziranih „uradi sam“ rasporeda. Ljudi pomoću njih mogu bolje iskoristiti vrijeme i živjeti raznovrsne, promjenjive živote, ali se ta „koordinacija života“ mora obavljati u pokretu. Ovako svakodnevna iskustva uključuju ovisnost o kompleksnim sistemima kolektivne koordinacije i specijaliziranih oblika tehnološke stručnosti pogotovo što se tiče tih kretanja i komunikacija.

Alternativni način organizacije rada (teleposao) služi se informacijskim telekomunikacijskim tehnologijama kako bi omogućio pristup radnika radnim mjestima

s različitim drugih udaljenih mjesta. Ima li utjecaj tehnologije i stvaranje novih radnih uvjeta pozitivan ili negativan učinak na osobno vrijeme pojedinca? Kao što Chelsey kaže, proučavanje tehnologije je kao „pokušaj gađanja mete u pokretu“ (Chelsey, 2005:1246) budući da različiti ljudi koriste nove tehnologije na različite načine. Iako postoje istraživanja koja sugeriraju da navedene tehnologije imaju negativan učinak, postoje generacijske i druge razlike s obzirom na to na koji način se koriste iste tehnologije. Glavno pitanje za razrješavanje ovog problema koje je potrebno odgovoriti je jesu li mobilne tehnologije sredstvo tlačenja pojedinaca koje im oduzima slobodu u kreiranju vlastitog vremena i života ili se radi o pukom alatu, instrumentu čiji proizvodi ovise o načinu njegove primjene, pa prema tome mogu služiti kao sredstvo kojim ljudi uspostavljaju vlastitu kontrolu nad svojim vremenom. Percipiraju li ljudi ovo kao priliku ili kao prepreku? Čine li ih mobilni telefoni zbog ovoga slobodnima ili prikovanima protiv njihove volje za nove oblike ponašanja?

Smatramo da korištenje komunikacijske tehnologije zbog zahtjeva okoline (za poslovne potrebe, potrebe održavanja veza i kontakata) može dovesti do osjećaja prisile i u tom slučaju mobitel postaje instrumentom kojim se ljudi podčinjavaju ovim zahtjevima. S druge strane, tvrdimo da ukoliko se mobitel percipira kao sredstvo, kao običan alat, a fokus pojedinca je usmjeren na traženje načina na koje da „oslobodi“ vlastito vrijeme, uporaba ovog uređaja može imati pozitivne posljedice. Olakšana mobilnost koju nude mobilni telefoni pruža mogućnost komunikacije s voljenima, brisanje neizvjesnosti i nesigurnosti, funkcije mobitela koje dovode do oživljavanja mrtvog vremena omogućuju slušanje glazbe, audio-knjiga, učenja, stvari koje se prije nisu mogle činiti u pokretu, brža komunikacija omogućuje mikro-koordinaciju o kojoj ćemo govoriti kasnije. Ubrzanost je obilježje svakodnevnog života koje je prisutno u naprednim društvima. Ne poričemo činjenicu da uporaba mobitela doprinosi ovoj pojavi, ali smatramo da nestanak mobitela ne bi izbrisao ovu ubrzanost i užurbanost. Smatramo da ukoliko se mobitel počne percipirati kao sredstvo, on se može koristiti za „vraćanje“ kontrole nad vremenom.

5. Korištenje mobitela u svakodnevnom životu

U ovom dijelu našeg rada usredotočit ćemo se na prakse korištenja mobitela u svakodnevnom životu koje podupiru naše tvrdnje da mobitel može poslužiti kao sredstvo kontrole individualnog vremena i na utjecaj njegove uporabe na svakodnevni život. Uporaba mobitela utječe na razne načine na njihove korisnike. Navedena uporaba ima emocionalne, socijalne, instrumentalne komponente te može kod korisnika dovesti do osjećaja opuštenosti, stresa, postignuća itd. U ovom dijelu izdvojili smo nekoliko obilježja uporabe mobilnih telefona koje smatramo važnima za naš rad i koja ćemo objasniti u nastavku. Radi se o mikrokoordinaciji, multitaskingu ili istovremenom obavljanju više stvari, propusnosti granica između radne i privatne sfere ljudskog života, povezanost različitih funkcija mobitela s kontrolom individualnog vremena i konstantnoj uključenosti.

5.1. Mikrokoordinacija

Jedna od glavnih posljedica mobilne telefonije je mogućnost **mikrokoordinacije** svakodnevnih aktivnosti (Ling i Yittri, 2002:2). Zbog mobilnog komunikacijskih sistema, pojedinci se ne moraju unaprijed dogovarati za sastanke koji se moraju održati u nekom specifičnom vremenu. Zbog ovih sistema, vrijeme tih sastanaka se može prilagoditi potrebama pojedinaca. Navedeni sistemi pružaju mogućnost preusmjeravanja prijevoza na način na koji se zadovoljavaju potrebe socijalnih grupa.

Brojne institucije imaju kao dio svojih aktivnosti koordinaciju interakcije. Koordinacija je od ključne važnosti kada se razmatra prijevoz, osobito u kontekstu modernih urbanih okruženja. Ovo se postiže promjenama u djelotvornosti komunikacije poput onih u razvoju mobilnog telefona.

Do razvoja telegrafije, brzina prijevoza bila je jednaka brzini komunikacije. Razvoj telegrafije i ostalih sistema telekomunikacije odvojio je prijevoz od komunikacije. Donedavno je postojala stroga granica između ovo dvoje s obzirom na to da je osoba koja je bila u pokretu, ujedno bila i nedostupna. Mikrokoordinacija koja se

ostvaruje posredstvom mobilnih komunikacijskih uređaja dovodi do reintegracije koordinacije i prijevoza.

Iako je prijevoz donekle neutralizirao problem udaljenosti, i dalje postoji potreba za koordinacijom interakcija. Komunikacijske tehnologije pružaju ovu poveznicu. Telefon služi kao sredstvo koordinacije prijevoznog sistema. Automobil omogućava osobi stanovanje na većoj udaljenosti od radnog mjesta. Pojava automobila, povećanje grada i koordinirajuće funkcije telefona oblikovale su do moderno urbano i suburbano društvo. Usponom mobilnog telefona, potencijal koordinacije je ušao u novo doba (Ling i Yittri, 2002:6). Prije je koordinacija uključivala upravljanje i kontrolu prijevoza iz geografski utvrđenih terminala i čvoreva. Razvoj mobilnog telefona podrazumijeva da ove točke postaju manje važne. Prema tome **mikrokoordinacija** je koordinacija interakcija bez potrebe za većim čvorevima ili centraliziranog mjesta iz kojeg se vrši koordinacija.

U prošlosti, sat je podrazumijevao glavnu sredstvo socijalne koordinacije. Mobilni telefon je proizveo novi, fleksibilni oblik sinkronizacije. Wajcman tvrdi da se proces kreiranja rasporeda određenih događaja i aktivnosti odvija na opušteniji način jer omogućava njegovu izmjenu na temelju recipročnog telefoniranja gdje jedna osoba može drugu nazvati i dogovoriti ili čak preinačiti prethodno dogovoreni raspored i to obaviti „u pokretu“, dakle usred obavljanja nekih drugih aktivnosti (Wajcman et al., 2008:641).

Ling i Yittri navode nekoliko različitih tipova koordinacije. Prvi je **koordinacija za potrebe osnovne logistike**. Radi se o preusmjeravanju putovanja koja su već počela. Na primjer, jedan bračni partner može nazvati drugoga i reći mu da svrati u trgovinu na putu s posla do doma. Drugi je **omekšavanje vremena** (*softening of time*). Osoba može sjediti u automobilu usred prometne gužve i nazvati druge osobe s kojima se trebala sastati i javiti da će kasniti. Treći uključuje **progresivno dogovaranje sastanka**. Dvije osobe se mogu dogovoriti za sastanak na određenom mjestu u neko neodređeno vrijeme. Putujući mogu nazvati jedna drugu i potvrditi vrijeme nalaska. Također, ako dvije osobe ne mogu pronaći jedna drugu na dogovorenom mjestu u dogovoreno vrijeme, imaju mogućnost ponovnog nazivanja i utvrđivanja točnog mjesta gdje se mogu naći. Na ove načine mobilna komunikacija dopušta strukturiranje i racionalizaciju interakcije. Ovi tipovi koordinacije čine temelje ideje mikrokoordinacije.

Interakcija koja se odvija preko mobilnog telefona je uglavnom instrumentalne prirode. Pozivi uključuju razmjenu informacija koje dopuštaju kontinuirano održavanje praksi koje čine svakodnevni život. Mobilni telefon pomaže roditeljima pri logistici prijevoza djece i također pri upravljanju zajedničkim ulogama poput sudjelovanja u raznim aktivnostima slobodnog vremena (Ling i Yittri, 2002:7). Uloga mobitela je ovdje važna jer se očekuje da će ove aktivnosti biti obavljene dok je jedan roditelj, ili u pokretu (u prijevozu), ili nije u blizini fiksnog telefona.

Mobilni telefon postaje neophodan dio svakodnevnog života osoba koje imaju zahtjevne poslove i zahtjevne aktivnosti povezane sa slobodnim vremenom. Mobilni

telefon se istovremeno koristi za koordinaciju aktivnosti iz sfere rada kao i za aktivnosti povezanih s privatnim životom pojedinca.

Williams i Williams tvrde da korištenje mobilnih telefona proširuje interakciju članova jednog kućanstva izvan doma (Williams i Williams, 2005:321). On u ovom slučaju postaje tehnološki faktor koji olakšava obiteljske aktivnosti i prakse i individualno pregovaranje između različitih uloga.

Dok s jedne strane, mobilni telefoni omogućuju tinejdžerima veću prednost u dogovaranju s roditeljima u vezi njihove veće autonomije i u skladu s tim podižu granice ograničenja koja uspostavlja kućanstvo, s druge strane, tinejdžeri ostaju pod kontrolom i nadzorom roditelja koji koriste ovu tehnologiju kako bi prodrijeli u vrijeme i prostor svoje djece. Roditelji mogu održavati kontakt sa svojom djecom i na taj način ih, do neke mjere, kontrolirati. Prema tome mobitel dobiva na važnosti s obzirom na odnos između roditelja i djece jer olakšava pregovaranje i održavanje autoriteta izvan privatne sfere, u javnoj sferi. Ipak, treba uzeti u obzir da i djeca pomoću ovog uređaja pronalaze načine na koje izbjegavaju kontrolu svojih roditelja (Geser, 2004:41).

Mobitel pruža fleksibilnost i mobilnost osobama koje moraju neprestano održavati kontakt. Prema Castellsu, pojedinci vrše rekonstrukciju modela socijalne interakcije pomoću novih tehnologija koje su im dostupne te kreiraju novi oblik društva, umreženo društvo. Radi se o novom obliku socijalne interakcije koja se odvija usred pregovaranja između roditelja i djeteta posredstvom mobilnog telefona (Williams i Williams, 2005:323).

Tvrdimo da mogućnost mikrokoordinacije koju nudi mobilni telefon u kombinaciji s ljudskom kreativnošću s obzirom na način korištenja spomenutog uređaja omogućava ljudima da steknu kontrolu nad osobnim vremenom. Mikrokoordinacija koja se ostvaruje posredstvom mobitela omogućava ublažavanje rasporeda kroz prakse poput otkazivanja, premiještanja vremena sastanka, pregovaranja oko izvršenja određenih zadataka i rasporeda između osoba koje komuniciraju i mogućnost ovakvog pregovaranja u trenutnom vremenu i tijekom kretanja.

Ipak, smatramo da mikrokoordinacija sama po sebi ne mora biti oslobađajuća karakteristika. Ona može imati i pozitivne i negativne posljedice. Pozitivan aspekt mikrokoordinacije je sigurnost u obliku izvjesnosti i jamačnosti spram određenih aktivnosti i rasporeda koje ljudi dogovaraju s prijateljima, kolegama i članovima obitelji. U ovo ubrajamo mogućnost dodatne provjere da li određena osoba dolazi na dogovoreni sastanak, dodatna provjera vremena početka predstave u kinu putem interneta na mobitelu, sigurnost koju daje mobilni telefon s obzirom na mogućnost kontaktiranja osobe koja kasni na dogovoreni sastanak te znanja kad će doći ovisno o udaljenost na kojoj se nalazi u trenutku komunikacije, sigurnost da će određena osoba obaviti zadatak koji joj je sugovornik namijenio na temelju mogućnosti podsjećanja te osobe putem poruka i poziva.

S druge strane, tvrdimo da mogućnost mikrokoordinacije može dovesti i do nesigurnosti spram vremenskih rasporeda koje osoba samostalno odredi. Ljudima ne mora nužno odgovarati biti dijelom tuđe mikrokoordinacije. Tuđa mikrokoordinacija može dovesti do iznenadne promijene planova, javljanja novih, nepredviđenih aktivnosti i zadataka itd. Ovakve situacije mogu dovesti do osjećaja iritiranosti, neugode i gubitka kontrole nad vremenom jer raspored za kojeg se smatralo da je jasno određen odjednom postaje uzburkan.

5.2. Višezadaćnost

Višezadaćnost (*multitasking*) je također jedna od mogućnosti koju nudi mobilni telefon. Radi se o uključenosti u istovremeno obavljanje više od jedne aktivnosti. Višezadaćnost kao jedna od mogućnosti ovog uređaja može se realizirati na mnogo različitih načina, od istovremenog razgovaranja na mobitel i čitanja e-maila do sudjelovanja u više razgovora baziranih na razmijeni izravnih poruka (*instant messaging, IM*) (Baron u Katz, 2008 : 178)

Mobilna telefonija omogućava korisnicima neprestani međusobni kontakt. Ipak, to ne znači da korisnicima uvijek odgovara činjenica da su dostupni drugima na ovaj način. Baron tvrdi da su američki studenti koji su sudjelovali u njezinom istraživanju naveli da je stalna dostupnost upravo ono obilježje koje najmanje vole kod mobitela (Baron u Katz, 2008:181). S druge strane, naveli smo mogućnost mikrokoordinacije koja odgovara pojedincima pri organiziranju svakodnevnih rasporeda i koja također proizlazi iz činjenice da su ljudi uvijek dostupni jedni drugima, a naveli smo i strah od izostajanja (*Fear of missing out, FOMO*) zbog kojeg pojedinci žele biti uključeni u protok informacija o tome što rade njihovi poznanici kroz društvene mreže i ostale medije.

Prema navedenome, može se reći da ljudima odgovara samo onaj element neprestane uključenosti uzrokovane pojavom mobilnih uređaja koji ima omogućavajući efekt, drugim riječima, koji im daje nekakvu vrstu prednosti za ostvarivanje ciljeva i rješavanje zadataka namijenjenih za određeni dan, koji im pomaže pri mobilizaciji resursa u obliku socijalnih veza, prijateljske i obiteljske solidarnosti, omogućavajućih aspekata strukture i slično. S druge strane, elementi uključenosti zbog kojih su isti pojedinci podložni ometanju i odvlačenju od zacrtanog rasporeda aktivnosti za određeni dan mogu se pokazati napornima.

Komuniciranje mobitelom putem poruka slično je oblicima komunikacije putem e-maila (može se odvijati asinkrono), s jedne strane, i razmjeni izravnih poruka (oboje spadaju pod socijalne medije). I u jednom i u drugom slučaju, korisnici mogu identificirati pošiljatelja poruke prije nego što odluče kako će i kada odgovoriti na poruku.

Informacijska komunikacijska tehnologija pruža korisnicima značajnu kontrolu nad načinima na koje oni ulaze u interakciju s drugim ljudima. Ipak, Baron tvrdi da se ova kontrola može pojačati kombiniranjem komunikacije sa sugovornicima i obavljanja drugih zadataka, drugim riječima, pomoću višezadačnosti (Baron u Katz, 2008:182). Tijekom komunikacije putem telefona ili interneta, ljudi ne moraju znati da njihovi sugovornici istovremeno obavljaju i druge zadatke.

Baron objašnjava da se višezadačnost javlja tijekom uobičajenih zadataka koji zahtjevaju istovremenu primjenu naših kognitivnih i fizičkih sposobnosti. Razlog zbog kojeg se ova praksa javlja je percipirani zahtjev za više vremena. Ljudi svakodnevno obavljaju prakse poput istovremenog obavljanja kućanskih poslova i brige o djeci, čitanja tijekom putovanja i ostale primjere ovakvog kombiniranja više različitih aktivnosti. Prema Kenyonu i Lyonsu ljudi pomoću višezadačnosti „dodaju“ gotovo sedam sati dodatnih aktivnosti svaki dan (Baron u Katz, 2008:182). Ipak, da bismo mogli tvrditi da je ova praksa korisno svojstvo mobilnog telefona, moramo uzeti u obzir kvalitetu izvedbe aktivnosti i zadataka koje ljudi uspijevaju obaviti na ovaj način i propitati dovodi li navedena praksa do priskrbljivanja više slobodnog vremena ili se radi o stresnom i napornom procesu.

Jedan od razloga zbog kojeg ljudi pribjegavaju ovakvom korištenju tehnologije je da na taj način izbjegavaju emocionalna stanja poput usamljenosti ili dosade. Ljudi mogu uključiti radio, početi slušati glazbu ili gledati televiziju pri povratku u stan ili hotelsku sobu iako im primarna aktivnost nije trebala biti ni slušanje ni gledanje određenog sadržaja.

Baron razlikuje **kognitivnu višezadačnost** (*cognitive multitasking*) i **socijalnu višezadačnost** (*social multitasking*). Kognitivna višezadačnost odnosi se na izvođenje dva ili više mentalnih zadataka kognitivne prirode (na primjer, istovremeno rješavanje križaljke i ispunjavanje upitnika). Socijalna višezadačnost se odnosi na aktivnosti koje podrazumijevaju socijalnu interakciju (poput vođenja razgovora licem u lice i istovremenog sudjelovanja u komuniciranju putem poruka s drugim sugovornicima).

Prema istraživanjima koja navodi Baron (Baron u Katz, 2008:183), sudjelovanje u aktivnostima koja se odvijaju simultano (i koja uključuju nepoznate i neuvježbane zadatke) smanjuje kvalitetu izvedbe navedenih aktivnosti. Na primjer, prisjećanje skupova brojeva ili pisanje zadaće tijekom gledanja televizije daje slabije rezultate nego kad je pažnja pojedinca u potpunosti usmjerena na navedene aktivnosti. Isto se događa i kod neprestane izmjene između dva zadatka. S druge strane, Baron navodi da značajnu ulogu igraju faktori poput iskustva osobe u aktivnostima koje ju podvrgavaju višestrukim podražajima (kao na primjer, razlika između studenata koji uče uz glazbu i onih koji to ne rade) i sama priroda i zahtjevnost zadatka kojim se neka osoba bavi.

Eksperimenti provedeni u sklopu istraživanja koja su se bavila informacijskom komunikacijskom tehnologijom (*ICT*) potvrdili su da višezadačnost obično smanjuje kognitivnu izvedbu (Baron u Katz, 2008:183). Čak i kad pojedinci pokušaju obavljati jedan određeni zadatak, često ih ometaju zahtjevi informacijske komunikacijske

tehnologije poput telefonskih poziva ili e-maila i poruka. Ipak, Baron tvrdi da određene prakse koje ljudi obavljaju u svakodnevnom životu su same po sebi prakse višezadačnosti, drugim riječima, ne mogu se izvoditi bez istovremenog obavljanja više zadataka. Radi se o aktivnostima poput vožnje automobila ili pretraživanja internetskog sadržaja tijekom istovremenog pisanja znanstvenog rada ili dopisivanja s drugom osobom. Osobe koje odrastaju uronjene u okolinu u kojoj ovakva tehnologija ima značajnu ulogu u svakodnevnom životu ne moraju nužno primijetiti opadanje kvalitete izvedbe uključivanjem u simultane aktivnosti putem kompjutera ili, u našem slučaju mobilnog telefona. Kao što se u slučaju vožnje automobila, sposobnost usmjeravanja pažnje na više različitih mjesta razvija s iskustvom, moguće je da je privikavanje na višezadačnost pomoću ove tehnologije bez opadanja kvalitete izvedbe pitanje vježbe i iskustva. Baron pretpostavlja da ukoliko osobe vježbaju višezadačnost s informacijskom komunikacijskom tehnologijom, njihov mozak će se prilagoditi i opadanje kvalitete pri izvedbi će se smanjiti.

S druge strane, što se događa sa socijalnom višezadačnošću? Smanjuje li ona kvalitetu socijalnih aktivnosti baziranih na interakciji više ljudi? Kao jedan od razloga koji ljudi navode kako bi opravdali sudjelovanje u višestrukim razgovorima putem razmjene izravnih poruka je pritisak vremena (Baron u Katz, 2008:186). Višezadačnost se smatra primjerenom kada uključuje aktivnosti poput slušanja glazbe, pretraživanja internetskog sadržaja, sudjelovanja u razmjeni izravnih poruka, dok se ne smatra primjerenom u situacijama poput vođenja razgovora licem u lice ili preko telefona budući da osobe očekuju od svojih sugovornika punu pozornost i u suprotnom se osjećaju zapostavljenima. Dakle, socijalne norme sugeriraju da su određena ponašanja koja uključuju uporabu mobitela (i druge komunikacijske tehnologije) nekulturna, dok druga to nisu. Na primjer, čitanje ili kuhanje tijekom razgovora preko mobitela se može smatrati primjerenim jer sugovornik ne vidi što druga osoba radi.

Socijalna višezadačnost koju objašnjava Baron odnosi se uglavnom na komunikaciju i interakciju s drugima i pitanje hoće li se pojedinci uključiti u ovakvu aktivnost ili ne ovisi o osjećajima i očekivanjima drugih te socijalnim normama koje služe kao vodič za primjereno ponašanje. Ono što nas zanima je na koji način ljudi mogu prakticirati višezadačnost kako bi imali koristi od pozitivnih aspekata ove prakse, a izbjegli ili minimizirali njezine negativne elemente.

Prvo, već znamo da postoje prakse koje su same po sebi višezadačne prakse. Ljudi ih obavljaju unutar sfere i privatnog i radnog života. Prva uključuje aktivnosti poput vožnje automobilom, obavljanje kućanskih poslova, kuhanje, slušanje glazbe za vrijeme šetnje, tjelovježbe ili učenja, istovremeno pregledavanje više različitih internetskih sadržaja. Profesionalni život može obuhvaćati istovremeno konzultiranje više izvora tijekom pisanja znanstvenog rada, usmjeravanje pozornosti profesionalnog sportaša na nekoliko različitih stvari koje se odvijaju istovremeno (na primjer, u borilačkim sportovima), osobe koje se bave prevođenjem koriste višezadačnost jer istovremeno moraju konzultirati rječnike i ostale baze podataka koje imaju na raspolaganju, razmišljati o smislu originalnog teksta i njegovog prijevoda, isto se

dogada kod profesionalnih umjetnika čija pažnja je istovremeno podijeljena na različite elemente koji su važni za realizaciju njihovog djela (sjenčanje, skiciranje, razmišljanje o perspektivi itd.). Ono što je zajedničko navedenim vještinama i sposobnostima je da zahtijevaju višezadaćnost i da se poboljšavaju vježbom i iskustvom.

Smatramo da postoje različite aktivnosti koje pojedinci vole manje ili više, dakle, aktivnosti u čije upuštanje su ljudi više stimulirani i aktivnosti koje doživljavaju kao zamoran i stresan posao. Razlog zašto se određene aktivnosti doživljavaju na taj način proizlazi iz osjećaja da moraju biti obavljene jer ih pojedinci smatraju hitnima i/ili važnima. Njihovo obavljanje može oduzimati veliku količinu energije potrebne za bavljenje aktivnostima koje bi ljudi smatrali privlačnijima. Također, ljudi mogu smatrati da na raspolaganju nemaju resurse u obliku novca, moći, utjecaja, dostupnih usluga na temelju kojih bi prebacili navedene zadatke i aktivnosti na druge ljude i na taj način oslobodili svoje vrijeme.

S druge strane, smatramo da potencijalni resursi koji bi ipak mogli poslužiti ljudima uključuju Internet, dostupne informacije, solidarnost između susjeda, podrška obitelji i prijatelja, omogućavajući aspekti strukture, individualne sposobnosti planiranja i projiciranja u budućnost. Kako možemo navedeno povezati s višezadaćnosti i mobitelom? Višezadaćnost je jedna od praksi koja oživljava *mrtvo vrijeme* o kojem smo govorili ranije, no ovo ne mora nužno imati negativne posljedice. Mobitel je uređaj koji može poslužiti za spajanje vremena čekanja, putovanja, šetnje, vježbanja s vremenom slušanja audio-knjiga, učenja, slušanja glazbe, gledanja videa itd.

Također, funkcije koje nude mobiteli dopuštaju da ljudi ne moraju konstantno razmišljati o određenim stvarima jer su dostupne pomoću ovog uređaja kojeg stalno nose sa sobom. Ovdje možemo svrstati provjeravanje vremenske prognoze, preuzimanje određenih datoteka putem mobitela u slučaju zaborava, rezervacija karata, pregled rasporeda kino predstava, ali i provjera ostalih informacija tijekom putovanja, dakle, u pokretu te pohranjivanje velike količine kontakata i ostalih vrsta podataka. Iako uporaba navedenih funkcija može dovesti do opadanja drugih sposobnosti (na primjer, pamćenja tuđih telefonskih brojeva), one mogu poslužiti kao koristan alat za planiranje vremena.

5.3. Propusnost granica između radne i privatne sfere ljudskog života

Prema Geseru, mobilni telefon omogućuje pojedincima da odluče u vezi modaliteta odvajanja ili propusnosti između različitih institucionalnih postavki, socijalnih sistema, međusobnih odnosa i individualnih uloga (Geser, 2004:35). Geser objašnjava da zbog toga navedene granice postaju fluidnima, i nepredvidljivima te da one postaju pitanja namjernih odluka koje pojedinci donose i koje mogu postati predmetom suprotstavljenih stajališta jer ih moraju opravdati i legitimirati različiti individualni akteri. Prema tome, Geser predviđa da će granice između institucionalnih sfera poput rada i obiteljskog života postati propusnijima (ulazak elemenata jedne sfere u drugu),

fleksibilnijima i stapajućima (aktivnosti povezane s određenim ulogama mogu istovremeno pripadati različitim domenama).

Wajcman postavlja pitanje dovodi li mogućnost neprestanog kontakta automatski do brisanja granica između privatnog i radnog života (Wajcman, 2008:645)? Govorna pošta, poruke, nečujni način rada te mogućnost isključivanja i uključivanja dopuštaju asinkronu komunikaciju, pružajući na taj način korisniku mogućnost izbora kad će i kako odgovoriti. Korisnici mogu odlučiti ostaviti uređaj kod kuće, u torbi, izvan dometa. Način na koji ljudi nastoje kontrolirati tok komunikacija i okolnosti pod kojima to čine pokazuju kako uključuju uporabu mobilnih telefona u svakodnevni život. Ono što nas zanima je jesu li mobiteli upravo taj faktor koji povećava ubrzanost svakodnevnog života i da li do povećanja intenziteta rada dolazi zbog prisutnosti samih uređaja, dakle mobitela, ili se radi o drugim faktorima?

Prema Higginsu i Duxburyju telekomunikacijski se uređaji koriste kako bi zadržali radnike spojenima za njihove urede ne samo tijekom nego i nakon radnog vremena (Bittman et al., 2009:676). Prema tome, mobilni telefoni bi predstavljali tehnologiju koja produžuje radno vrijeme. S druge strane, informacijska komunikacijska tehnologija može povećati sposobnosti upravljanja pri praćenju tokova rada, poboljšavanju koordinacije i nadgledanju uključivanja radnika u radne procese (pogotovo kada se nalaze izvan ureda). Korištenjem navedene tehnologije, dokumenti se mogu slati i primati tijekom kretanja dok se tok rada održava i nadgleda. Prema tome, rasporedi se mogu promijeniti u kratkom roku, poboljšavajući pritom mikrokoordinaciju zadataka. Ovakva fleksibilnost dopušta identificiranje sa zadacima projekta, a ne samo konformiranje prema propisima što rezultira većim angažmanom zaposlenika. Prema tome, povećanje intenziteta rada je rezultat raznih praksi upravljanja koje tehnologija omogućava, a ne radi se o efektu koji proizlazi iz uređaja samih.

Mobilni telefoni povezuju se s procesima društvenog rada (Fortunati i Sakari, 2014:320) jer se koristi za potporu svim aktivnostima koje se mogu svrstati pod kišobran reproduktivnog rada. Ovo uključuje nematerijalne aktivnosti poput organizacije, komunikacije, informacija, zabave, civilnog i političkog angažmana, edukacije, socijalne interakcije, emocija itd. Mobitel, uz ostale oblike informacijske komunikacijske tehnologije doprinosi novim modelima socijalne stratifikacije radničke klase s obzirom na plaćene i neplaćene oblike rada. Dok je automatizacija u tradicionalnoj tvornici značila sve veće smanjenje raznovrsnih sposobnosti jednog radnika, u suvremenom životu pojava informacijskih komunikacijskih tehnologija dovela je do potrebe za povećanim usvajanjem vještina i usavršavanja (*reskilling*, *upskilling*). Vješto korištenje informacijskih komunikacijskih tehnologija čini jedan od glavnih elemenata njihove socijalne produktivnosti. Navedene tehnologije su programirane na način na temelju kojeg se odnose prema ljudima kao prema izvorima dobrovoljnog rada, zabave, virtuoznosti, samodiscipline i samokontrole te spontanog dijeljenja. Radnici više ne proizvode i konzumiraju, već imaju mogućnost *prosuminga*, samorealizacije kroz produktivi rad (a ne neaktivne dokolice) (Fortunati i Sakari, 2014:321).

Ako mobiteli i povećavaju tempo života, je li taj tempo ugodan ili neudoban pojedincima? Imaju li pojedinci kontrolu nad korištenjem mobitela? Prema rezultatima, istraživanja koje spominju Bittman, Brown i Wajcman (Bittman et al., 2009:686) nisu ponudili dokaze koji bi podržali tvrdnju da neprestani kontakt kojeg omogućuje uporaba mobilnih telefona ubrzava tempo života do razine koju bi ljudi smatrali neudobnom. Samo korištenje mobitela ne dovodi do osjećaja užurbanog slobodnog vremena. Fleksibilni oblik društvenog dogovaranja kojeg je omogućila difuzija mobilnog telefona omogućuje *omekšivanje rasporeda*, kao što i pomicanje vremena aktivira *mrtvo vrijeme*. Prema navedenom istraživanju tvrdnja da je mobitel sredstvo koje produžuje radno vrijeme je pretjerana. Ljudi primarno koriste mobitel za socijalu povezanost, nadopunjavajući njime ulogu fiksnog telefona kao način održavanja kontakta s prijateljima i obitelji. Manje od šestine ispitanika je odgovorilo da isključuju mobitel tijekom obroka (ili drugih vremena dok su kod kuće). Ovo znači da ostaju dostupnima dok su kod kuće. Pozivi i poruke koje primaju putem mobilnih telefona uglavnom dolaze od obitelji i prijatelja. Obilježja posla kojeg ljudi obavljaju ima daleko veći utjecaj na obitelj i preklapanje vremena namijenjenih radu i obitelji nego mobitel (Wajcman, 2008:648). Mogućnost neprestanog kontakta dovodi do novih oblika intimnosti. Dolazi do oformljivanja, produblivanja i rastapanja odnosa kroz SMS poruke i pojačavanja mogućnosti komunikacijske prisutnosti za vrijeme fizičke odsutnosti. Naravno, jedan poziv može imati različite funkcije s različitim svrhama koje je teško kategorizirati. Na primjer, djeca mogu pozive tumačiti kao oblik kontrole i nadzora (Ling i Yittri, 2002; Williams i Williams, 2005; Wajcman, 2008). Prema Bittmanu i Wajcman, vlasnici mobitela održavaju kontrolu oko toga što prolazi kroz granice obiteljskog i poslovnog života i mogu odlučiti kad će isključiti mobitel, gledati poruke ili ostaviti mobitel po strani.

5.4. Odnos funkcija mobitela i individualnog vremena

Glavna ideja našeg rada je da je mobilni telefon uređaj koji, zahvaljujući svojim funkcijama i mogućnostima može služiti kao alat kojim pojedinci bolje oblikuju svoje vrijeme. U tom slučaju, smatramo da je potrebno postaviti pitanje da li ljudi uopće koriste i znaju za funkcije mobitela koje im to mogu omogućiti? Ako nisu svjesni navedenih funkcija, u tom slučaju ne mogu koristiti mobilni telefon kao sredstvo za kontrolu vlastitog vremena. Je li za potrebe navedene primjene mobitela potrebna takozvana „napredna“ uporaba mobilnog telefona ili je uspostava kontrole nad vlastitim vremenom pomoću ovog uređaja moguća i pomoću njegovih osnovnih funkcija?

Napredno korištenje mobilnih telefona podrazumijeva učestalo korištenje usluga i funkcija dostupnih na današnjim mobilnim telefonima. Termin **pametni mobitel** (*smartphone*) podrazumijeva tehničke funkcije slične onima koje se mogu pronaći na osobnim računalima. Današnji telefoni nemaju samo mogućnost prenošenja govornih poruka, već uključuju i tekst, slike, video, glazbu i prema tome služe kao medij za komunikaciju, edukaciju, informacije, organizaciju i zabavu. No, s druge strane, sama

činjenica da osobe posjeduju uređaj ne znači i da koriste sve njegove funkcije. Posjedovanje pametnog mobitela ne znači da se njegove funkcije u potpunosti vješto koriste.

Korištenje pametnog mobitela je teško odrediti iz nekoliko razloga (Fortunati i Sakari, 2014:321). Prvo, ne postoji ujednačena definicija pametnog mobitela. Različite definicije se i dalje natječu oko toga koja će biti općeprihvaćena. Drugo, korisnici često nisu svjesni punih mogućnosti svojih telefona, što znači da se uporaba pametnog mobitela često odvija bez primjene svih „pametnih“ mogućnosti.

Današnji pametni mobiteli su određena vrsta „uradi sam“ tehnologije. Radi se o mješavini obilježja preuzetih iz starijih medija (radio, televizija, novine), novih medija (internet), audio-vizualnih tehnologija (kamera, video), tehnologija vremenskog orijentiranja (sat, alarm) i sadržaja poput glazbe, igara i podataka.

Jedno istraživanje naprednog korištenja mobitela u pet europskih zemalja (Italija, Francuska, Njemačka, Španjolska i Ujedinjeno Kraljevstvo) pokazuje da je napredna uporaba mobilnih telefona ograničena na manju skupinu korisnika (Fortunati i Sakari, 2014:324). Funkcije koje se najviše koriste su SMS poruke, sat, alarm i kamera. Fortunati i Sakari zaključuju da ovakvi nalazi pokazuju da su novije funkcije mobilnih telefona poput mobilnog Interneta i e-maila i dalje manji proizvođači uporabe koja se odvija na drugim tehnološkim uređajima i platformama (laptop, desktop itd.). Baron i Sagerstad zaključuju da pojedinci percipiraju svoje mobilne telefone prvenstveno kao uređaje za komunikaciju (Baron i Sagerstad, 2010:31). Iako spominju druge funkcije koje se koriste za različite svrhe (korištenje mobitela poput radija, organizera ili alata za pristup internetu), komunikacija je i dalje dominantna funkcija mobitela, osobito u Švedskoj i SAD-u.

Mogućnost neprestanog kontakta podrazumijeva da sve više nestaje *mrtvo vrijeme*. Na taj način bi se mobilna tehnologija mogla povezati s ubrzanjem dnevnog tempa života što uključuje i povećani pritisak vremena i nestajanje jasnih granica između obiteljskog, privatnog i profesionalnog života. Napredni mobiteli predstavljaju hibridnu konvergenciju gdje se nalaze poruke, slike, video, preuzimanje softvera i alarm, ali se ne sjedinjuju u neku zasebnu dimenziju. S obzirom na razmatranje pametnih telefona kao tehnologije u praksi, prava konvergencija mobilnih telefona u Europi se odvija na vrlo ograničen način, utječući pritom samo na ona svojstva koja podržavaju pisane načine komunikacije (chat, email) i Internet (Fortunati i Sakari, 2014:333). S druge strane, konvergencija se postiže kroz druge tehnologije (osim informacijsko komunikacijskih) poput tehnologija za mjerenje vremena (sat, alarm) i čitanja vijesti koje su se ugradile u mobilni telefon.

Percepcija mobilnih telefona kao tehnologije za mjerenje vremena potvrđuje njegov potencijal za unapređivanje logistike procesa rada. Također potvrđuje njegov potencijal da se zadaci ili dijelovi zadataka odgode, konsolidiraju, isplaniraju i programiraju

unaprijed te da se izvode na udaljenim lokacijama. Ovo uključuje i efikasnije planiranje aktivnosti u realnom vremenu i omekšavanje (*softening*) preciznih rasporeda. Tko je u kontroli? Uređaj ili volja korisnika? Prema Fortunati i Sakari korisnici, a ne tehnologija čine glavni faktor u ovakvoj konvergenciji. Volja korisnika većim dijelom određuje stupanj korištenja pojedinih funkcija mobitela. Osobe koje najbrže prihvaćaju tehnološke inovacije su inovatori i rani adapteri. Inovatori su uglavnom mlade osobe, pripadaju višoj klasi. Imaju pristup znanstvenim resursima i mogućnost interakcije s drugim inovatorima. Rani adapteri su također mlade osobe, visoko obrazovane, s prominentnim društvenim statusom.

5.5. Konstantna uključenost

Uporaba mobitela dovela je do novog oblika društvenosti koji zahtjeva uključenost, informiranost o onome što drugi rade i gdje se nalaze. Važnost i uključenost u ovakav oblik društvenosti varira s obzirom na različite društvene grupe. (primjerice, mladi su više uronjeni u ovakve vrste interakcije). Chesley tvrdi da postoji mogućnost da pitanje brisanja granica između privatnog i profesionalnog života izgubi na važnosti s obzirom na generacijske razlike u korištenju mobitela (Chelsey, 2005:1246). Prema Chesley, nova generacija radnika, bračnih partnera i roditelja možda neće moći zamisliti život bez ovakvih uređaja.

Iako i među mladim ljudima postoje razlike s obzirom na uključenost u interakciju s uređajem i korištenje digitalnih medija koje se odnose na socioekonomski status, spol, etnicitet itd. (Hargittai, 2010:108), **konstantna uključenost** može postati ovisni aspekt tehnosocijalnog života zbog kojeg digitalna isključenost, pa čak i ona privremena, može dovesti do stresa i anksioznosti. Situacija gdje osoba nije u dodiru s ostalima pomoću mobilnog telefona u određenom trenutku može izazvati strah od izostajanja... (*fear of missing out, FOMO*). Naviknutost na konstantnu uključenost i dostupnost može dovesti do osjećaja neugode kad je pojedinac isključen, čak i privremeno. Digitalna tehnologija u tom slučaju umanjuje osjećaj izoliranosti, straha, izgubljenosti, usamljenosti i odsječenosti od drugih jer nas tehnologija uključuje i povezuje s okolnim svijetom (Chayko, 2014:980). Osobe koje žive u tehnološki razvijenim društvima, dio su brojnih *online* mreža, unutar i izvan svojeg geografskog susjedstva. Pojedinci pristupaju, djeluju i koriste ove mreže po potrebi. Članstvo umreženih pojedinaca u višestrukim mrežama je djelomično i oni se manje oslanjaju na stalno članstvo u ustaljenim grupama. Tehnologije poput Interneta i mobitela omogućuju pojedincima u upravljanju većim, raznovrsnijim sustavima odnosa.

Osjećaju li se zbog toga pojedinci u kontroli ili kontroliranim? Variraju li ovakvi osjećaji s obzirom na generacijske razlike? S jedne strane, mladi vole znati što rade njihovi vršnjaci, a s druge strane mogu izbjegavati kontrolu roditelja. Roditelji, pak mogu pomoću mobitela znati što rade njihova djeca, jesu li na sigurnom itd. Dakle, radi se o elementima kontrole, nadgledanja, dostupnosti koji se odvijaju istovremeno i koji mogu biti željeni i neželjeni. Ling i Yitri tvrde da tinjedžeri smatraju da je njihova dostupnost važan aspekt njihovog društvenog života. Biti dostupan prijateljima i znati

što se događa u grupi vršnjaka je od središnje važnosti. Dostupnost je izraz njihovog statusa te se potreba za dostupnosti kultivira i razvija (Ling i Yittri, 2002:11). Nemogućnost ostvarivanja kontakta s prijateljima i vršnjacima poistovjećuje se s nečim što je iritantno i osjećajem gubitka kontrole. Da bi ostvarili kontakt, nije dovoljno čekati da zazvoni kućni telefon, već je potrebno nazvati prijatelje na mobitel. Posjedovanje mobitela daje im osjećaj veće kontrole jer ih prijatelji mogu dobiti u bilo koje vrijeme.

Je li konstantna uključenost prisutna samo zbog ostvarivanja kontrole? Smatramo da nije. Mobiteli se koriste kao sredstvo koje omogućuje bijeg od svakodnevice. Ovo obilježje također može utjecati na osobno vrijeme pojedinca. Ono omogućava spajanje budućnosti, sadašnjosti i prošlosti zbog načina na koje utječe na sjećanja i emocije pojedinaca te omogućava željeno ubrzavanje vremena (primjerice, u slučaju dosade) i usporavanje vremena (vraćanjem u prošlost putem zabilježenih podataka u uređaju).

Mobilni uređaji se koriste u svrhu bijega od svakodnevice (Cahir i Werner, 2013). Prakse pohranjivanja određenih poruka i pjesama na mobilne telefone koje se kasnije mogu čitati i slušati nude pristup sjećanjima kroz čulna iskustva čitanja i slušanja. Komuniciranje putem poruka ili slušanje glazbe može omogućiti „skrivanje“ u socijalnom prostoru kojeg pojedinac dijeli s drugima. Uključivanjem u ovakve aktivnosti ljudi se isključuju iz svojeg fizičkog okruženja. SMS poruke mogu služiti kao zbirka iskustava i sjećanja. Isto vrijedi za glazbu pohranjenu na mobitelu koja izaziva sjećanja neke osobe i osjećaje povezane s njima. Kad osoba zna da su prijateljske poruke lako dostupne to joj daje materijalni oblik veze s prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Ovakvi fizička i simbolička svojstva pohranjenih poruka omogućena su kroz tehnološke kapacitete mobilnih telefona budući da osobe mogu nositi sa sobom stotine pohranjenih razgovora.

Ubrzano prilagođavanje i integracija mobilnih telefona otežava uspostavu primjerenih normi ponašanja. Određivanje primjerenog načina korištenja mobitela je sporno i ne dijele sve osobe iste norme s obzirom na korištenje mobitela u društvu (Hall et al., 2014:148). Naravno, značenje korištenja mobitela u određenom odnosu ovisi o više faktora i Hall tvrdi da se ne može reći da sam dogovor oko normi korištenja mobitela dovodi do većeg zadovoljstva u vezi ili obratno s obzirom na to da određeni način korištenja mobitela čini samo jedan od brojnih faktora koji utječu na kvalitetu veze. Hall tvrdi da kako se transformacija mobilnih tehnologija nastavlja, razne društvene skupine ljudi i individualni partneri će sve više pregovarati o normama primjerenog ponašanja s obzirom na uporabu ovog uređaja.

S druge strane, važno pitanje na koje upućuju Baron i Segerstad je, s obzirom da korištenje informacijskih komunikacijskih tehnologija potiče na konstantnu uključenost, je pojačava li proliferacija mobilnih telefona već postojeću socijalnu problematiku ili generira nove oblike socijalnog pritiska (Baron i Segerstad, 2010:32).

6. Povezanost mobitela i kontrole individualnog vremena

Govorili smo o interesu sociologije spram proučavanja vremena i važnosti razumijevanja društvenog utjecaja kojeg posjeduje mobitel. Govorili smo o problematici planiranja vlastitog vremena te o odnosu između tehnologije i vremena i usredotočili se na prakse korištenja mobilnog telefona koje odgovaraju na pitanja kojima se bavi naš rad. Pitanje koje moramo postaviti u našem radu je kako povezati navedene segmente? Ono što nas, zapravo, zanima je može li mobilna tehnologija, u našem slučaju mobitel, s obzirom na ograničenja i svakodnevne zahtjeve povezane s vremenom koji se postavljaju na pojedinca, poslužiti kao sredstvo kojim individue oblikuju svoje vrijeme i dobivaju natrag dio kontrole nad tim vremenom?

Da bismo odgovorili na to pitanje, moramo razmotriti kakvo značenje vrijeme ima za pojedince. Autori koji su se bavili proučavanjem vremena u sociologiji zaključuju da je vrijeme socijalna konstrukcija. Ono posjeduje emocionalnu, simboličku, socijalnu komponentu. Važnost nekog vremena određujemo s obzirom na važnost koju pridajemo trajanju određenih aktivnosti i događaja u koje se upuštamo.

Vrijeme percipiramo kao brzo kada se zabavljamo, ono prolazi sporo kada se dosađujemo. Nedostatak vremena proizlazi iz osjećaja da pojedinci ne mogu obaviti sve aktivnosti, zadovoljiti sve želje i aspiracije u jednom danu, mjesecu, godini ili životnom vijeku zbog količine trajanja koja je potrebna za realizaciju navedenih aktivnosti, želja i aspiracija. Aktivnosti i događaji se prioritetiziraju s obzirom na društvene norme, vlastite želje i potrebe pojedinaca i zahtjeve društva, njegovih institucija, promjena te ubrzanosti svakodnevnog života. Uviđanje da jedan dan nije dovoljan za realizaciju različitih zadataka, aktivnosti i potreba povezanih s različitim aspektima ljudskog života u kombinaciji s percipiranim posljedicama do kojih dolazi ukoliko se nekom zadatku ili aktivnosti ne posveti dovoljno pažnje proizvodi stres. Smatramo da vremenska stiska, stres, nedostatak vremena proizlaze iz značenja koje pojedinci pridaju vremenu i aktivnostima koje svakodnevno obavljaju.

Kontrolu nad vremenom pojedinci ostvaruju kroz kontrolu nad događajima koji se odvijaju u njihovom životu. Kontrola se ostvaruje kroz mogućnosti raspoređivanja vlastitog vremena unutar nekog dana, tjedna ili godine. Svi ljudi na raspolaganju dnevno imaju dvadeset četiri sata. Razlika u njihovom vremenu leži u tome što rade u

tom vremenskom periodu, koje zadatke obavljaju, koje potrebe nastoje zadovoljiti i kojim se aktivnostima bave.

Pojedinci koji imaju više moći mogu lakše manipulirati događajima te na raspolaganju imaju različite resurse koji im omogućuju tu slobodu. Navedeni resursi mogu uključivati pristup tehnologiji, informacijama, prijevozu, uslugama, veći socijalni kapital, lakšu mobilnost, rad drugih ljudi i njihovo vrijeme koje koriste kako bi oslobodili vlastito od određenih aktivnosti.

S druge strane, ako razmotrimo model kojim se služe pojedinci koji posjeduju veći stupanj kontrole nad vlastitim vremenom, on se može oponašati bez obzira na to što isti konkretni resursi koje posjeduju jedni pojedinci nisu nužno dostupni i drugima. Pod pretpostavkom da su novac, ugled ili društveni položaj određujući faktor i glavni izvori resursa kojima se ostvaruje kontrola nad vremenom, ljudi kojima nisu dostupni navedeni čimbenici, neće biti u stanju ostvariti navedenu kontrolu nad vlastitim vremenom.

Ali ako se situacija okrene i ako stvari poput novca ili položaja nisu jedina sredstva kojima se ostvaruje kontrola te ako se situacija percipira kao potencijal gdje dostupni resursi postoje svuda oko pojedinaca u obliku interneta, dostupnih informacija, solidarnosti između susjeda, prijateljske i obiteljske podrške, omogućavajućih aspekata strukture, sposobnosti pisanja i razmišljanja, projiciranja u budućnost i planiranja, tada realizacija kontrole nad individualnim vremenom postaje moguća.

Tvrdimo da važan faktor ovdje predstavlja kreativnost u obliku sposobnosti pojedinaca da razmotre resurse i mogućnosti koji su im dostupni i pretvore ih u određeni oblik vlastite prednosti i sredstva utjecaja, u vlastitu polugu. Ovakva kreativnost se razvija i kultivira kroz konstantno razmatranje i postavljanje kvalitetnih pitanja povezanih s određenim problemima s kojima se pojedinci suočavaju. Ona je povezana s habitusom pojedinaca, s njihovim mentalitetom i načinom razmišljanja. Smatramo da je ovakva sposobnost usmjerena na rješavanje određenih problema i na individualnoj razini ona se odnosi na primjenu mentalnih i psihičkih mehanizama koji rezultiraju nečime poput otkrića, umjetničkog dijela ili izvedbe. Kreativnost se odnosi na sposobnost pojedinaca da razmišljaju inventivno i dosjetljivo te da nadiđu tradicionalne načine rješavanja problema i na sposobnosti povezivanja ideja koje se prije nisu povezivale.

Uviđanjem da novac nije jedino sredstvo razmjene, ljudi ne moraju platiti na primjer, osobnog kuhara, već mogu nekoj osobi ponuditi neku drugu vrstu usluge (poput poučavanja stranog jezika) u zamjenu za pripremanje obroka. Vožnja djece do škole ili na posao može se dogovoriti između pojedinaca kroz prakse zajedničke vožnje ili dijeljenja automobila (*carpool*).

Kako u ovo navedeno ulazi korištenje mobilnog telefona? Naveli smo mogućnosti **mikroorganizacije** (Ling i Yittri, 2002; Green, 2002; Wajcman, 2008) koju ljudi smatraju oslobađajućom (Ling i Yittri, 2002) te koja omogućuje ublažavanje i

omekšavanje čvrsto zadanih rasporeda kroz procese pregovaranja i ponovnog pregovaranja (*renegotiating*) oko vremena sastanka, zadataka koji se trebaju obaviti ili odgoditi te koordinaciju za potrebe osnovne logistike. S druge strane, mobiteli se ubrajaju u skupinu uređaja kojima se oživljava **mrtvo vrijeme** što omogućava istovremeno obavljanje više aktivnosti i simultano izvršavanje više zadataka (**višezadaćnost**). Iako ovakva praksa može dovesti do osjećaja užurbanosti, stresa i napora u svakodnevnom životu, oživljavanje mrtvog vremena ne mora nužno imati negativne posljedice. Vrijeme čekanja, vožnje, šetnje ili vježbanja može se spojiti s vremenom slušanja audioknjiga, učenja ili slušanja glazbe i gledanja videa.

Napredni mobiteli posjeduju različite funkcije i mogućnosti poput pristupa Internetu, mogućnosti preuzimanja digitalnih dokumenata u bilo koje doba te njihovog pregledavanja i uređivanja tijekom *mrtvog vremena*, primanja i čitanja elektroničke pošte, gledanja vremenske prognoze. Ljudi mogu preuzeti i instalirati aplikacije koje mogu služiti za planiranje vremena u pokretu ili na mjestu iako im to nije nužno bila originalna namjena. Isto vrijedi za funkcije poput kalendara, rokovnika, alarma i podsjetnika.

S druge strane, mobilni telefoni nude kontrolu vremena i na druge načine, primjerice kroz emotivni utjecaj koji mogu imati za pojedinca, te kao sredstvo bijega iz svakodnevice (Firth, J., 2012; Cahir i Werner, 2013). Mobiteli služe pojedincima kao veza između sadašnjosti i prošlosti budući da ljudi dobivaju pristup prošlosti kroz sjećanja i iskustva zabilježena i pohranjena u obliku pisanih poruka, slika, video ili audio snimki, pohranjenih e-mailova itd. Pomoću mobitela ljudi ostvaruju personaliziraciju prostora kroz slušanje glazbe, igranjem igara na mobilnom telefonu ili surfanjem po internetu. Ovo pokazuje da mobilni telefoni služe kao sredstvo kojim ljudi koriste određene vremenske segmente (*pocket time*) za dokolicu. Schmolze tvrdi da su mobilna glazba, mobilno dijeljenje podataka i trenutaka te mobilno igranje igara samo neki od primjera kako operateri identificiraju potrebe korisnika koje su se razvile iz osnovnih potreba za trenutnom komunikacijom i globalnom pristupu informacija (Schmolze u Glozt, Bertschi, Locke, 2005:188). Prema Schmolzeu mogućnost slušanja glazbe, igranja na mobitelu i fotografiranja su samo varijacije navedenih potreba. One se baziraju na mijenjanju ponašanja korisnika kako bi prihvatili ponudene usluge koje im omogućuju život oslobođen od artificijelnih prepreka koje im postavljaju ograničenja infrastrukture iz prošlosti.

Je li u tome slučaju mobitel sredstvo kojim pojedinci gube svoje „slobodno“ vrijeme ili se radi o oslobađajućem alatu koji služi na dobivanju na vremenu? Naš odgovor je da mobilni telefon može biti i jedno i drugo. Dostupnost u bilo koje doba dana i očekivanje na odgovaranje poziva i primanje i komuniciranje putem elektroničke pošte koje diktiraju određene socijalne norme mogu se doživjeti kao oblici prisile, no smatramo da sam po sebi, mobitel predstavlja alat, a odlučujući faktor je u ovom slučaju kreativnost koju smo ranije naveli. Iako tehnološka pismenost, sposobnosti služenja mobilnom tehnologijom i informiranost o aplikacijama i mogućnostima igraju ulogu u naprednom korištenju mobilnih telefona (Chesley, 2005; Fortunati i Sakari, 2014; Hall, 2014), ljudi

uglavnom odlučuju kako će koristiti uređaj te koriste osnovne funkcije za organizaciju vremena.

7. Zaključak

Vrijeme je predmet sociološkog proučavanja. Iako se fizički vrijeme ustanovljava u odnosu na prirodne mijene poput izmjene dana i noći, mjeseci i sezona, proučavanje vremena je zanimljivo za sociologiju zbog njegovog utjecaja na socijalne događaje. Ono podrazumijeva socijalnu i emocionalnu komponentu. Ljudski život je prožet individualiziranim iskustvima zbog čega se objektivno ili fizičko trajanje vremena subjektivizira. Tijekom života pojedinci stvaraju i razvijaju brojna subjektivna temporalna iskustva. Dakle, može se reći da je doživljaj protoka vremena subjektivan budući da se stvara u socijalnom okruženju u kojem se personalizira i podvrgava subjektivnim dimenzioniranjima. Osobno vrijeme ili osobni doživljaj protoka vremena podložan je kompresiji i istezanju u što ulaze situacije i događaji koji se percipiraju brzima ili sporima poput na primjer, situacija čekanja, očekivanja, dosade ili neugode. Biografije pojedinaca slijede određene postavljene staze i u njih se uklapaju. iz takvih staza nastaju rasporedi vremena i aktivnosti.

Socijalno vrijeme je čovjekovo drugo „prirodno vrijeme“ jer ga on oblikuje kao kulturno biće na njemu svojstven prirodni način. Vrijeme je povezano i s drugim predmetima sociološkog proučavanja poput moći, rada, nejednakosti i njegovo proučavanje pruža bolje razumijevanje mehanizama koji se javljaju u ovim navedenim domenama sociologije. Ovakva percepcija vremena se uči jer su ljudi na svakodnevnoj bazi uključeni u određene vremenske rasporede. Ti vremenski rasporedi nastaju kroz dnevne rituale, aktivnosti koje se moraju obavljati na dnevnoj i tjednoj bazi, rad institucija i potrebe emocionalne, ekonomske, biološke i socijalne vrste.

S druge strane, sociološko proučavanje mobitela postavlja pitanja značajna za znanost koja se bavi proučavanjem socijalnih odnosa i praksi. Mobitel je socijalni artefakt i njegovo proučavanje zalazi u sferu proučavanja drugih tema koje zanimaju sociologiju poput mobilnosti, komunikacije, odnosa tehnologije i društva, nadgledanja, povezanosti, uključenosti itd. Mobilni telefon je komunikacijski uređaj koji predstavlja korisno i danas neophodno sredstvo pri organizaciji i rješavanju dnevnih zadataka. Mobitel je uređaj čija svakodnevna uporaba povlači za sobom određene posljedice koje podrazumijevaju promjenu socijalnih odnosa, uvođenje novih socijalnih praksi te pojačavanje nekih već postojećih. Mobitel omogućava fleksibilnost, dostupnost, mogućnost neprestanog kontakta i *multitasking*. Percipira se kao predmet identiteta,

samopoštovanja i simbola i podrazumijeva emocionalne, psihološke, simboličke komponente, omogućuje i ponekad dovodi do zahtjeva za integracijom uloga pojedinaca. Radi se također i o predmetu dokolice i zabave, ali i o uređaju koji omogućuje prakse poput mobilnog bankarstva i plaćanja, nadzora i praćenja, može stvoriti ovisnost kod korisnika i dovodi do promjene u načinu komunikacije.

Ako želimo objasniti gdje sociološko proučavanje vremena dolazi u dodir s proučavanjem mobitela, moramo uzeti u obzir utjecaj tehnologije na vrijeme i na način na koji ga pojedinci percipiraju, a u našem slučaju radi se o povezanosti vremena i komunikacijske tehnologije. Pojava prijenosnih, moćnih sistema za komunikaciju transformirala je proizvodnju, organizaciju i diseminaciju međuljudske komunikacije, dijeljenja informacija i prijenosa znanja. Difuzija ovih tehnologija se konstantno odvija kroz sva područja ljudskih aktivnosti zbog sve veće minijaturizacije. Informacijsko doba za sobom povlači ubrzavanje svakodnevnog života. Ovaj osjećaj ubrzavanja je prisutan zbog toga što se osobno vrijeme počinje doživljavati kao oskudan resurs nedovoljan za raspoređivanje na radne, profesionalne aktivnosti i aktivnosti koje nisu povezane s radom. Osjećaj užurbanosti predstavlja multidimenzionalno iskustvo jer obuhvaća količinu vremena koja je potrebna za obavljanje zadataka i aktivnosti, temporalnu dezorganizaciju i alokaciju praksi unutar temporalnih ritmova koja kreira osjećaj intenziteta obavljanja tih praksi.

Neki radovi koje smo razmotrili (Green, 2002, Ling i Yittri, 2002, Wajcman, 2008 itd) daju uvid u povezanost osobnog vremena i korištenja mobilnog telefona baveći se pitanjima poput mikrokoordinacije i propusnosti granica između privatne i radne sfere. Ipak, iako navedeni radovi daju uvid u ova pitanja, problem koji bismo istaknuli je taj da objašnjavaju svoja stajališta kroz promatranje mobitela kao komunikacijskog sredstva. Navedeni tekstovi razmatraju uporabu SMS-ova, služenje mogućnostima poziva ili slanja e-maila. Smatramo da mobitel nije samo sredstvo komunikacije, već se radi o uređaju kojeg ljudi koriste u individualne svrhe. Ljudi koriste mobitele za pristup Internetu, slušanje glazbe, korištenje različitih aplikacija čija uporaba ne mora podrazumijevati komunikaciju s drugim osobama. Smatramo da razumijevanje mobitela kao uređaja koji ima različite funkcije, dakle ne samo ovu komunikacijsku, otvara mogućnosti za bolju interpretaciju povezanosti mobitela i individualnog vremena. Komunikacijski i ne-komunikacijski aspekti mobilnih telefona utječu na obilježja o kojima smo govorili u ovom radu poput mikrokoordinacije, propusnosti granica između privatne i radne sfere života, mogućnosti višezadačnosti ili *multitaskinga*, konstantne uključenosti, osjećaj kontrole nad vlastitim vremenom zbog mogućnosti njegovog ubrzavanja (igranje igre kako bi se odagnala dosada) ili vraćanja u prošlost (ponovno čitanje zabilježenih poruka, pregledavanje snimljenih fotografija).

Koriste li ljudi mobitel na način koji im pomaže u svakodnevnom životu? Da li mobilni telefoni pomažu u oslobađanju od stresa ili ga njihovo korištenje dodatno pojačava? Pomažu li mobilni telefoni pojedincima u bržem obavljanju svakodnevnih zadataka ili dovode do stvaranja sve većih zahtjeva i očekivanja za njihove korisnike? Možemo li reći da se mobilni telefon koristi za mikrokoordinaciju i da li ona

funkcionira u korist korisnika mobilnih telefona? Je li mobilni telefon potreban za planiranje vremena? Smatramo da odgovor na navedena pitanja proizlazi iz pitanja koje postavljamo kroz naš rad, dakle: je li mobitel sredstvo kojim pojedinci gube svoje „slobodno“ vrijeme ili se radi o oslobađajućem alatu koji služi za dobivanje na vremenu? Zaključujemo da mobilni telefon ima potencijale i za jedno i za drugo, ali da ono što čini ključnu razliku je percepcija mobitela kao alata i primjena kreativnosti u obliku sposobnosti pojedinaca da razmotre resurse i mogućnosti koji su im dostupni i pretvore ih u određeni oblik vlastite prednosti i sredstva utjecaja, drugim riječima, u vlastitu polugu, a smatramo da se ovakva kreativnost razvija i kultivira kroz konstantno razmatranje i postavljanje kvalitetnih pitanja povezanih s određenim problemima s kojima se pojedinci suočavaju te da je ona povezana s habitusom pojedinaca, njihovim načinom razmišljanja, ali i razumijevanjem problema, dakle razumijevanjem granica između ograničavajućih i omogućavajućih dijelova strukture.

8. Literatura

Abe, K. (2009) „The Myth of Media Interactivity: Technology, Communications and Surveillance in Japan“, *Theory, Culture & Society*, Sage Publications, 26-73, <http://tcs.sagepub.com/content/26/2-3/73>

Adam, B., (2003) „Reflexive Modernization Temporalized“, *Theory, Culture & Society*, 20 (2): 59-78, <http://tcs.sagepub.com/cgi/content/abstract/20/2/59>

Adam, B., (1990) *Time and Social Theory*, Cambridge: Polity Press,

Adam, B., (1995) *Timewatch*, Cambridge: Polity Press

Baron, S., Segerstad, Y.H., (2010) „Cross-Cultural Pattern in Mobile-Phone Use: Public Space and Reachability in Sweden, the USA and Japan“, *New Media & Society*, Sage Publications, , 13-34, <http://nms.sagepub.com>

Baron, N.S., (2008) „Adjusting the Volume: Technology and Multitasking in Discourse Control“ U Katz, J.E. (ur.) *Handbook of Mobile Communication Studies*, Cambridge; London: The MIT Press, 177-195

Bergmann, W., (1992) „The Problem of Time in Sociology: An Overview of the Literature on the State of Theory and Research on the „Sociology of Time“ 1900-1982.“, *Time and Society*, <http://tas.sagepub.com>

Bittman, M., Brown, J.E., Wajcman, J., (2009) „The mobile phone, perpetual contact and time pressure“, *Work, Employment and Society*, BSA Publications, 673-691, <http://wes.sagepub.com>

Cahir, J., Werner, A., (2013) „Escaping the Everyday: Young People's Use of Text Messages and Songs“, *Youth Studies Australia*, 59-66, <http://journals.sfu.ca/ysa/index.php/YSA>

Chatterjee, S., (2014) „A Sociological Outlook of Mobile Phone Use in Society“, *International Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies*, 55-63, <http://www.ijims.com>

Chayko, M., (2014) „Techno-Social Life: The Internet, Digital Technology, and Social Connectedness“, *Sociology Compass* 8/7, Wiley & Sons, 976-991, <http://onlinelibrary.wiley.com>

Chelsey, N., (2005) „Blurring Boundries? Linking Technology Use, Spillover, Individual Distress and Family Satisfaction“, *Journal of Marriage and Family* 67, Milwaukee, 1237-1248, <http://onlinelibrary.wiley.com>

Cifrić, I, Trako, T., (2010) „Društvo i okoliš u vremenskoj perspektivi. O sociologiji vremena i menadžmentu vremena“, *Sociologija i prostor*, 19-49

Čaldarović, O., (2009) „Sociologija vremena – pregled osnovnih ideja i koncepata“, *Socijalna ekologija*, Vol. 18, No. 3-4

Elliott, A., Urry, J., (2010) *Mobile lives*, London, New York: Routledge

Firth, J., (2012) „Splintered Space: Hybrid Spaces and Differential Mobility“, *Mobilities*, Routledge, , vol.7, No.1, 131-149, <http://www.tandfonline.com>

Fortunati, L., Sakari, T., (2014) „The Advanced Use of Mobile Phones in Five European Countries“, *The British Journal of Sociology*, John Wiley and Sons, , 317-337, <http://onlinelibrary.wiley.com>

Geser, H, (2004) „Towards a Sociological Theory of the Mobile Phone“, *Sociology in Switzerland: Sociology of the Mobile Phone*, Online Publications, Zuerich, http://socio.ch/mobile/t_geser1.htm

Green, N., (2002) „On the Move: Technology, Mobility, and the Mediation of Social Time and Space“, *The Information Society*, Taylor & Francis , 281-292, <http://dm.ncl.ac.uk>

Hall, A.J., Baym, N.K., Miltner, K.M., (2014) „Put Down That Phone and Talk to Me: Understanding the Roles of Mobile Phone Norm Adherence and Similarity in Relationships“, *Mobile Media & Communications*, Sage publications, 134-153, <https://kuscholarworks.ku.edu>

Hargittai, E., (2010) „Digital Na(t)ives? Variation in Internet Skills and Uses among Members of the „Net Generation“, *Sociological Inquiry*, Alpha Kappa Delta, 92-113, <http://onlinelibrary.wiley.com>

Hassan, R., (2009) *Empires of Speed. Time and Acceleration of Politics and Society*, Leiden, Boston: Brill

Katz, J.E., Sugiyama, S., (2006) „Mobile Phones as Fashion Statements: Evidence From Student Surveys in the US and Japan“, *New Media & Society*, , London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: Sage publications, 321-337, <http://nms.sagepub.com/content/8/2/321.abstract>

- Kiba-Janiak, M., (2014) „The Use of Mobile Phones by Customers in Retail Stores: a Case of Poland“, *Economics & Sociology*, Vol. 7, No 1, 116-130, <http://www.economics-sociology.eu>
- Lee, H., Whitley, E.A., (2002) „Time and Information Technology: Temporal Impacts on Individuals, Organizations and Society“, *The Information Society*, Tylor & Francis, 235-240, <http://www.utsc.utoronto.ca>
- Ling, R., Yttri, B., (2002) „Hyper-Coordination Via Mobile Phones in Norway“, U Katz, J., Aakhus, M. (ur.) *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance*, Cambridge: Cambridge University Press
- Menzies, H. (2000) „Cyberspace Time and Infertility. Thoughts on social time and the environment“, *Time & Society*, 9 (1): 75-89, <http://tas.sagepub.com>
- Relja, R., Šuljug, Z, Novi oblici rada u umreženom društvu, *Informatologija*, 2010, 143-149
- Schmolze, R., (2005) „Facing the future, changing customer needs“ U Glozt, Bertschi, Locke (ur.) *Thumb Culture, the Meaning of Mobile Phones for Society*, Verlag, Biefeld, 185-188
- Wajcman, J., Bittman, M., Brown, J.E., (2008) „Families without Borders: Mobile Phones, Connectedness and Work-Home Divisions“, *Sociology*, BSA Publications, 635-652, <http://www.lse.ac.uk/sociology>
- Wajcman, J., (2008) „Life in the Fast Lane? Towards a Sociology of Technology and Time“, *The British Journal of Sociology*, Volume 59, Issue 1, 59-77, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov>
- Williams, S., Williams, L., (2005) „Space Invaders: the Negotiation of Teenage Boundries Through Mobile Phone“, *The Editorial Board of The Sociological Review*, Blackwell Publishing, 314-330, <http://onlinelibrary.wiley.com>
- Zerubavel, E., (1990) „Private-time and public-time“ U Hassard (ur.) *Sociology of time*, Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan